

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ДОНБАСУ
І КРИМУ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ
І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ**

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

**Київ
2019**

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ДОНБАСУ І КРИМУ В
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ**

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

**КИЇВ
2019**

УДК 94:327+339.924+316.7(477)

М-58

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол №8 від 29 грудня 2018 р.)

Рецензенти:

Мартинюк А.Ю. – доктор історичних наук, професор

Кочубей Л.О. – доктор політичних наук, професор

Авторський колектив:

Кудряченко А. І., д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України (керівник авторського колективу),

Швед В. О., к.і.н., доц. (відповідальний редактор),

Солошенко В. В., к.і.н., доц.,

Самойленко С. Г., к.і.н.,

Зернецька О. В., д.політ.н., проф.,

Толстов С. В., к.і.н., доц.,

Метельова Т. О., к.філос.н., доц.,

Розумюк В. М., к.політ.н., с.н.с.,

Шморгун О. О., к.філос.н., доц.,

Лакішик Д. М., к.і.н., с.н.с.,

Фощан Я. І., к.і.н.,

Васильців О. О., м.н.с.

Міжнародні аспекти інтеграції Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: аналітична доповідь / А. І. Кудряченко (кер. авт. колективу), В. О. Швед, В. В. Солошенко, С. Г. Самойленко [та ін.]. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 70 с.

ISBN 978-966-02-8860-7

В аналітичній доповіді систематизовано і концептуалізовано історичний досвід щодо реалізації інтеграції Донбасу і Криму в політичний і соціальний простір України, з'ясовано її міжнародні аспекти, сучасні виклики і перспективи. Проаналізовано складові втілення інтеграційної політики у провідних та транзитивних країнах світу задля досягнення національної єдності. Виявлено її форми, методи і засоби. Встановлено можливості адаптації цього досвіду для потреб України.

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове.

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Запобігання регіональному сепаратизму та сприяння інтеграційним процесам: європейський досвід	
1.1 ФРН-НДР: досвід об'єднання і роль у ньому міжнародних акторів	6
1.2 Боротьба з регіональним сепаратизмом в Італії: здобутки й уроки	16
1.3 Сепаратизм і шляхи його подолання в Іспанії: міжнародний вимір ...	21
1.4 Досвід боротьби з сепаратизмом у Великій Британії	28
1.5 Балканський досвід інтеграції окупованих територій і проблем державного будівництва	33
РОЗДІЛ II. Роль світової спільноти в процесах відновлення суверенітету держав	
2.1 Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів	39
2.2 Міжнародні санкції як інструмент впливу на агресора: історія і сьогодення	43
2.3 Протидія світової спільноти анексії Криму й війні на Донбасі: форми, напрями, перспективи	48
2.4 Український Схід на порядку денному ООН і Ради Європи	52
ВИСНОВКИ	59
РЕКОМЕНДАЦІЇ	67
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	70

ВСТУП

У столітню річницю проголошення Акту злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки в єдину державу особливо важливо осмислити повчальні й часом гіркі уроки історичного поступу українського народу за весь час, що минув у нашому розвитку. І один із головних уроків, який має міцно засвоїти українське суспільство, полягає у тому, що для досягнення наших цілей нам потрібно берегти і зміцнювати нашу українську єдність і соборність.

Це найважливіше завдання Українська держава сьогодні виконує в умовах боротьби з російською агресією, внаслідок якої, починаючи з 2014 р. було тимчасово анексовано Крим та втрачено контроль над частиною Донецької і Луганської областей.

Нинішня російська влада продовжує курс на ескалацію напруги на східних та південних рубежах України, розробляє та втілює у життя широкомасштабні плани дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в нашій державі в тому числі через активне втручання у два загальноукраїнських виборчих процесів – президентський та парламентський. Одним із напрямків деструктивних дій Росії є розпалювання на території України міжнародної ворожнечі і сепаратизму.¹

Така ситуація імперативно висуває на порядок денний для Української держави, її керівництва та суспільства завдання глибокого осмислення кращого європейського досвіду протидії сепаратизму та сприянні інтеграційним процесам з тим, щоб активно використати його для опрацювання і реалізації стратегії відновлення територіальної цілісності нашої держави, повернення анексованих та окупованих територій і зміцнення соборності України.

У цьому контексті науковцями Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» зроблено спробу проаналізувати діяльність органів влади Української держави спільно із світовою спільнотою у боротьбі за відновлення територіальної цілісності та соборності України, повернення анексованих та окупованих територій. Причому цей аналіз здійснено на основі глибокого вивчення європейського досвіду запобігання регіональному сепаратизму та сприяння інтеграційним процесам.

Такий підхід надав можливість дослідити боротьбу за повернення анексованих та окупованих українських територій як невід’ємну складову загальноєвропейських процесів протидії сепаратизму та сприяння інтеграційним процесам. Він також дозволив узагальнити той європейський досвід, в тому числі й досвід окремих європейських країн, який може плідно

---

¹ Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. №287 / 2015 [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

використати українська влада і суспільство у протистоянні з російською агресією.

Мета запропонованого дослідження полягає у систематизації, концептуалізації та адаптації європейського досвіду політики запобігання регіональному сепаратизму та сприяння євроінтеграційним процесам до конкретних потреб України у формуванні ефективної й стратегічно вивірених політики відновлення своєї територіальної цілісності і соборності. Під час виконання проекту критично проаналізовано історичний досвід боротьби проти сепаратизму та за збереження загальнонаціональної єдності в окремих ключових європейських країнах, які мають або мали серйозні проблеми у зазначеній площині.

Авторами дослідження виявлено та проаналізовано основні форми, методи та засоби подолання сепаратизму у таких європейських країнах як ФРН, Італія, Іспанія, Велика Британія, досліджено Балканський досвід інтеграції окупованих територій, роль та значення міжнародних санкцій як інструменту впливу на агресора в історичній ретроспективі. Велику увагу приділено питанням мобілізації потенціалу світової спільноти у боротьбі проти анексії Криму та війни на Донбасі. Вивчено й досліджено роль таких міжнародних форматів як ООН, Євросоюз, НАТО тощо.

Дослідження містить практичні рекомендації щодо форм, напрямів, перспектив подолання сепаратизму та забезпечення національної єдності під кутом нинішньої боротьби Української держави за відновлення своєї територіальної цілісності та повернення анексованих та окупованих територій.

Матеріали аналітичної доповіді можуть бути корисними для органів державної влади і широкої фахової аудиторії в контексті ознайомлення з зарубіжним досвідом політики протидії сепаратизму та його належного використання у формуванні стратегії Української держави у боротьбі за відновлення своєї територіальної цілісності і соборності.

РОЗДІЛ I

ЗАПОБІГАННЯ РЕГІОНАЛЬНОМУ СЕПАРАТИЗМУ ТА СПРІЯННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМ ПРОЦЕСАМ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

1.1. ФРН-НДР: досвід об'єднання і роль у ньому міжнародних акторів

Проблеми і виклики, з якими стикнулася в останні роки Україна та Європа, імперативно вимагають пошуку шляхів подолання протистояння на континенті та мирного відновлення територіальної цілісності нашої держави. Адже останні майже п'ять років воєнного протистояння і силові сценарії повернення східних терен Луганської і Донецької областей у лоно України довели не лише згубність цього шляху, але й очевидну обмеженість силових підходів. Як відомо, лише зі сторони, так би мовити, материкової України за різними оцінками загинуло понад 10 тисяч осіб, зростає число загиблих українців і на непідконтрольній Києву території, по обидві сторони воєнного протистояння постало близько двох мільйонів українських біженців. Кожна із цих та багатьох інших позицій підтверджує неймовірно великі втрати нашого розколотого народу і суспільства й імперативно вимагає більш глибокого аналізу та пошуків мирних шляхів досягнення єдності.

Недалека історична практика повоєнної Німеччини, досвід подолання розколу і дводержавності німецької нації можуть і повинні належним чином прислужитися сучасній Україні та міжнародним учасникам у досягненні миру та національної єдності на нашій землі. Наголосимо, що минуло вже майже три десятиліття від подій доленосної пори, коли наприкінці 1980-х вирішувалося питання подолання дводержавності і досягнення 3 жовтня 1990 р. німецької державної єдності. Тоді п'ять земель східнонімецької держави – Німецької Демократичної Республіки (НДР) увійшли до складу західнонімецької держави – Федеративної Республіки Німеччина. Сучасники тогочасних подій та й наступне покоління відзначають не лише динамічність подій, але й швидкість досягнення порозуміння міжнародних акторів з цілої низки проблем та підходів, що були важкодосяжними за попередніх десятиліть наполегливих пошуків. Так, ані під час руйнування Берлінської стіни в листопаді 1989 р., ані на початку 1990 р. ніхто не міг передбачити ту швидкість, з якою буде реалізовуватися входження НДР до складу ФРН. Як відомо, західнонімецький уряд на початку революційних зрушень у НДР дотримувався досить поміркованих поглядів на цю проблему. Федеральний канцлер Західної Німеччини Гельмут Коль у червні 1990 р. однозначно підкреслював: «Коли в листопаді 1989 р. я запропонував програму з 10 пунктів, то ніхто не міг уявити, що події розвиватимуться так швидко». Бонн виходив із того, – як згадував канцлер, – що у 1990 р. ймовірно буде закладено лише «Договірне товариство» між Західною і Східною Німеччиною (ФРН і НДР), а з нього вже пізніше виникне конфедерація. Натомість об'єднання уявлялося реальним «лише через два-три роки». Інші учасники подій ще стриманіше оцінювали таку бажану перспективу.

Як відомо, з проведенням у березні 1990 р. перших (і останніх) вільних виборів у НДР ставало дедалі очевиднішим, що процес єднання набирив динамічного прискорення. Але того, що справа завершиться менш ніж через рік після повалення Берлінського муру підписанням акту, який юридично зафіксує єдність Німеччини, нікому не спадало на думку і цього ніхто не передбачав. Відтак, можна стверджувати, що ФРН максимально врахувала обставини, які склалися, і використовувала їх для реалізації історичного шансу на об'єднання німецького народу. Для нас надто важливим є той факт, що підсумком усіх переговорних процесів, величезним досягненням дипломатії двадцятого століття, і зокрема боннської, – були успішні зусилля, які переконали Радянський Союз у прийнятності возз'єднання Німеччини в рамках Атлантичного союзу. Ця перемога стала можливою в контексті творення нових відносин у Європі та світі й постала реальністю з огляду на міжнародну довіру, яку здобув Бонн упродовж попередніх десятиріч, а також завдяки узгодженості дій західних союзників та врахуванню законних інтересів тогочасної Москви.

Слід однозначно підкреслити, що міжнародна довіра ФРН ґрунтувалася на відмові її від силових концепцій досягнення єдності німецького народу, що домінували у перші два повоєнні десятиліття. Тоді Бонн розглядав можливість подолання національного розколу в рамках конфронтаційної парадигми відносин Заходу і Сходу та шляхом «подолання статус-кво НДР», тобто її ліквідації. У ФРН гору брали політичні лідери, які уявляли, що потужна інтеграція із Заходом і ремілітаризація обов'язково призведуть до возз'єднання. Лише соціал-ліберальний уряд на чолі з Віллі Брандтом, приєднавшись до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, визнавши всю безперспективність попередніх силових підходів, натомість запровадив «нову східну політику», визнаючи воєнно-політичні реалії та відмову від застосування сили, запропонував реалістичні шляхи розв'язання німецького питання, сповідуючи концепцію «до змін через зближення». Місце конфронтації змінів передбачуваний діалог як єдина продуктивна форма спілкування німців обох країн. Соціал-демократи підкреслювали, що «хто хоче змінити статус-кво, той повинен, насамперед, його визнати», а уклавши Берлінський договір 1972 р. із тогочасною НДР, Бонн, відмовившись від конфронтаційного підходу, заклав основи і зміцнив умови нормального співіснування німецького народу як цілого. Соціал-ліберали ФРН, підкоряючись імперативу щодо збереження нації, подолали ілюзії силових сценаріїв й не принесли в жертву заради патріотичних високих цілей інтереси цілого покоління. В.Брандт, як колишній правлячий обербургмістр Західного Берліну, що глибоко переживав поступки Заходу під час Берлінської кризи 1958 та 1961 рр., як ніхто інший усвідомлював значення встановлення унормованих відносин розколотого живого національного організму.

Відтак, ФРН, проводячи в життя нові зовнішньополітичні підходи, набула не лише привабливого іміджу, але й зробила вклад у формування

неконфронтаційної парадигми відносин на континенті. Поряд з цим, Західна Німеччина здобула значно ширшу свободу дій на міжнародній арені та можливості зовнішньополітичного маневру. Все це в кінцевому підсумку сприяло не лише політиці розрядки, але й стало затребуваним у період демонтажу Берлінського муру та трансформаційних перетворень у Європі. Тим самим пошук шляхів подолання німецького розколу лягав у площину інтересів зміцнення неконфронтаційної системи відносин, творення якої поділяли як дві наддержави – США та СРСР, так й інші країни континенту.

Важливо відзначити, що дипломатичні напрацювання Бонна періоду розрядки, уможливили наступну цілеспрямовану діяльність уряду ФРН щодо подолання німецького розколу та узгодженість його провідних позицій з Вашингтоном. В активі провідних політиків Бонну була їх опора на доробок попередніх років з усіма країнами двох частин Європи та врахування засад нового політичного мислення, яке обстоювали можновладці Кремля, а також слухна чутливість до швидкоплинних подій в екс-НДР. Власне, боннські політики оперативного корегували власні підходи (за умов коаліційного уряду були свої складнощі), вони слухно задіювали очільників Білого дому та їх стратегів для належного впливу навіть на союзників та на лідера і представників Кремля. Все це, жива тканина відносин в кінцевому рахунку й привели до радикального успіху. Тобто саме зовнішньополітичні аспекти об'єднання НДР із ФРН мали доволі важливе значення і вагу при врегулюванні проблем Німеччини на рубежі 1989 – 1990 рр.

Слід враховувати, що для Європи після «ніжної революції» кінця 1989 р. у НДР проблема подолання розколу німецького народу переходила із політичної перспективи у площину безпосереднього завдання поточної політики. Учасники подій, держави-переможниці у Другій світовій війні, сусіди і союзні країни чітко усвідомлювали, що перспективи реального об'єднання Східної і Західної Німеччини – доволі серйозна і відповідальна справа, яка відбуватиметься у зовсім інших умовах, ніж попередні доленосні для німецького народу часи. Цього разу німці могли об'єднатися лише за доброю згодою своїх сусідів і, головне, країн-переможниць. А у останніх були свої перестороги, зацікавленості, які слід було враховувати в Бонні та Берліні.

На шляху подолання розколу Німеччини стояло чимало перешкод. Зацікавленим сторонам необхідно було подолати сталі упередження, ідеологічні догми та навіть психологічні бар'єри. Процес німецького зближення і наступного об'єднання не вичерпувався проблемою досягнення німцями спільної державності та визначенням військово-політичного статусу нової держави, але стосувався найважливіших аспектів міжнародного життя: стратегічних відносин між Сходом і Заходом, забезпечення миру і рівноваги на нових засадах, перспектив розвитку загальноєвропейського процесу, а також західноєвропейської інтеграції.

Як відомо, тогочасні мотиви держав-переможниць були історично-традиційними. Так, країни-партнери ФРН, перш за все, Франція та

Великобританія не вбачали потреб у швидкому русі на даному напрямі. Вони навіть не виключали можливості гальмування об'єднувального процесу руками Москви. Про це стало добре відомо з виходом вже після об'єднання Німеччини мемуарів тогочасного прем'єр-міністра Великої Британії М.Тетчер. Свої інтереси мав також і СРСР, лідери якого вельми сподівалися одержати військово-політичні гарантії безпеки, посісти чільне місце в європейському політичному процесі, забезпечити більш сприятливі зовнішньополітичні умови проведення внутрішніх реформ, фінансову підтримку Заходу, де головним кредитором могла виступати саме ФРН.

Заявивши у грудні 1989 р. про право німців на самовизначення у політичній, економічній і соціальній сферах, а також те, що німецькою територією є власне територія ФРН, НДР і Західного Берліну, СРСР поставив й ключову вимогу до німецького єднання, а саме збереження стабільності на континенті в умовах поступової трансформації блокової системи безпеки у загальноєвропейську.

Звісно, що німецькі країни-учасниці виходили зі своїх позицій. Уряд Г. Модрова вже у листопаді 1989 р. був готовий піти далі Договору про основи відносин між двома німецькими державами, але при збереженні державного суверенітету НДР. Це був рішучий крок уперед у міждержавних стосунках, які були унормовані на двосторонньому та багатосторонньому рівнях. Водночас було надто важливим те, що й підхід керівництва східнонімецької держави ґрунтувався на врахуванні тенденцій саме неконфронтаційного розвитку на континенті. Проте його реалізація мусила б привести до створення засад колективної безпеки на позаблоковій основі в Європі. Уряд НДР виходив з бажаної послідовності подій з точки зору збереження своєї державності. Водночас, підходи очільника уряду Східної Німеччини не враховували всієї глибини і наслідків внутрішньої кризи НДР, які наростали з кожним наступним днем.

Звичайно, що підходи НДР щодо синхронізації об'єднувального процесу із створенням нової системи колективної безпеки у Європі, які певний час поділяла й Москва, вели б до регіоналізації всього спектру співробітництва та вимагали б будівництва нової системи відносин Франції з ФРН, а потім і об'єднаною Німеччиною. А без сформованих нових умов безпеки на континенті просування до німецької єдності зустріло б опір майже повсюдно у країнах Європи. Звичайно, що такий можливий варіант вимагав би чималих зусиль усіх зацікавлених держав, а головне, він нівелював би переваги Бонна і всієї політичної та економічної потужності ФРН.

Держави Заходу і, перш за все, США виходили із жорсткої вимоги до майбутніх результатів німецького об'єднання – відмови від будь-якого нейтрального курсу і неодмінного членства об'єднаної Німеччини в НАТО. Відповідно до цього активне залучення об'єднаної Німеччини до західноєвропейських структур повинно було гарантувати безпеку, а контроль НАТО – національно-державні інтереси країн Заходу після приєднання НДР і

Західного Берліну до ФРН. Все це унеможливило б виникнення джерела політичного ризику для Європи.

Враховуючи все це, західнонімецька сторона прагнула перехопити ініціативу. Даній меті підпорядковувалася десятипунктна програма Г.Коля, що з'явилася через 11 днів після першої програми Г. Модрова. Федеральний канцлер у «10 пунктах» також передбачав, що «розвиток німецько-німецьких відносин залишиться нерозривним із загальноєвропейським процесом, з відносинами між Заходом і Сходом», що Гельсінський процес був і залишається, що це «ядро побудови загальноєвропейської архітектури». Поряд з цим однозначна підтримка НБСЄ має доповнюватися «далекосяжними і енергійними кроками у справі роззброєння». У кінці документа наголошувалося на прагненні Бонна врахувати інтереси усіх залучених до процесу подолання розколу Німеччини сторін та надати йому сталий і виключно мирний характер. Констатація ж готовності ФРН лишитися в НАТО, інших західних союзах, більше інтегруватися в політичні й економічні процеси в Європі виразно окреслювала коло союзників Бонна у справі ще лише бажаного німецько-німецького зближення.

Стратегічно вирашним і свідомим в урядовій програмі Г.Коля була відсутність положення щодо кордонів майбутньої Німеччини. Адже саме відсутність у десятипунктній програмі західнонімецьких гарантій стабільності існуючих кордонів із сусідами двох німецьких держав викликала значну занепокоєність. Такий помітний усім хід політичного діалогу навколо німецького об'єднання підкреслював особливе значення НАТО як гаранта стабільності у Західній і Центральній Європі. Цей свідомий підхід канцлера ФРН досить відчутно посилював позиції США у німецько-німецькому зближенні і тим самим вів справу до обмеження впливу СРСР у політико-дипломатичному врегулюванні, до послаблення його участі у найважливіших турбулентних змінах на континенті.

Досить швидко бачення США та їх вимоги до врегулювання саме зовнішніх аспектів німецько-німецького зближення систематизував держсекретар Дж.Бейкер наприкінці листопада 1989 р. В інтересах загальної європейської стабільності «прогрес у напрямі єднання повинен проходити поступово і мирно, крок за кроком, як елемент процесу... за умови, що єднання буде протікати в контексті належності німців до НАТО і поглиблення інтеграції до ЄС». Потім держсекретар США підкреслив, що «Вашингтон виступає і підтримує визнання непорушності кордонів і зміну їх лише мирним шляхом, що не згадав Г.Коль».

З моменту артикулювання Кремлем «права щодо самовизначення» й поширення його на німців СРСР засвідчував зміну своєї попередньої позиції та готовність до компромісів. З іншого боку, це також підтверджувало обмеженість Москви щодо ефективних політичних засобів впливу на нову ситуацію. Дипломатичні кола Заходу зміну у радянському підході сприйняли як готовність Кремля поступово здавати свою традиційну сферу впливу в Центральній Європі. Вразливість позиції СРСР виявилася в тому, що вона

базувалася на сподіваннях на права країн-переможниць. Однак у нових умовах дані права вже не були дієвим засобом впливу на німецьке врегулювання. Це зумовлювало помилкові засади: спроби досягнення майже нереальної мети – використання німецько-німецького єднання як каталізатора загальноєвропейського зближення, потім підтримка подальшого єднання Німеччини за умови її нейтрального статусу тощо. Заважала непослідовність і помилковість у підходах радянського керівництва. Проте у німецькому врегулюванні конструктивною стала «послідовність радянської позиції, що полягає у відмові від застосування сили».

Для непослідовності Кремля були відповідні причини. По-перше, це відсутність виваженої стратегії у німецькому питанні, нерозробленість варіативності підходів до швидкоплинних змін. По-друге, невдалі спроби врахувати неналаштованість західних держав, зокрема Великобританії та Франції, сприйняти динамічно зростаючі перспективи об'єднання Німеччини. По-третє, гострота внутрішніх проблем СРСР, особливо тяжкі наслідки економічної стагнації давалися взнаки й щодо зовнішньополітичних викликів.

У Західній Німеччині тривали дискусії партій з питань умов, термінів і можливих наслідків об'єднання. Якщо президент ФРН Р. фон Вайцеккер виходив із засад паритетних можливостей Бонна і Берліна на «поступове просування до державної єдності», то низка дослідників, видатних політичних діячів ФРН навіть виступали за збереження статус-кво у німецькому питанні. Свої погляди вони обґрунтовували не з ідеологічних міркувань, а виходили зі щирого бажання не завдавати німцям та їх сусідам нових прикроців.

НДР без реальних перспектив об'єднання з ФРН могла б перетворитися у досить суттєвий чинник нестабільності на континенті, детонувати значні руйнівні потоки. Так, після «павалення Берлінського муру» і відкриття міжнімецького кордону за два місяці до ФРН мігрувало понад 400 тис. переселенців із НДР, а мільйони її громадян здійснювали кількаразові поїздки. Нерегульований процес злиття НДР з ФРН міг би призвести до непередбачуваних наслідків. Два військових союзи, що стикалися саме тут, не були готові до такої межі ризику для континенту. ФРН мала всі підстави, щоб перехопити ініціативу і неодмінно скористалася цим. Адже політичний розвиток у НДР набирив характеру швидкого зламу її державних структур.

Водночас спроба взяти під контроль східно-німецьку ситуацію з боку СРСР мала б згубні наслідки. За таких засад необхідно було б використовувати радянську півмільйонну армію в НДР, щоб блокувати об'єднання. Між іншим, логіка такого розвитку подій змусила б застосувати війська не лише в Німеччині, а й у інших країнах східного блоку. А це призвело б не до збройної конфронтації між Сходом і Заходом, а до більш драматичного протистояння: СРСР – проти решти світу. Такий підхід суперечив лінії Москви, яка визнала право німецького, як і інших народів, на самовизначення.

З висоти історичного часу вельми рельєфними постають підходи політиків Бонна щодо узгодження перспектив вирішення проблеми державної єдності німців як із західними союзниками, так і з державами Східної Європи. Про заангажованість США та свідомі розрахунки канцлера ФРН вже вказувалося. Відповідні переговори з Францією щодо узгодження перспектив міжнародно-політичного врегулювання, темпів об'єднання німецьких держав відбувалися постійно. Знаковими були не лише зустрічі очільників, але й за участі Ганса-Дітріха Геншера – віце-канцлера, лідера партії вільних демократів та партнера християнських демократів по урядовій коаліції ФРН. Знаковим став візит останнього до Парижа 30 січня 1990 р. Сторони спільно відзначили велику роль процесу НБСЄ, підтвердили значення ЄС і активну участь двох країн у рішучому нарощуванні європейської інтеграції. Звіривши так би мовити підходи сторін, голова зовнішньополітичного відомства ФРН виступив зі своєрідним «планом Геншера» – курсом ФРН на врегулювання зовнішніх аспектів німецької проблеми. Головним у плані було те, що об'єднана Німеччина обов'язково має лишатись членом НАТО, але війська НАТО не повинні розташовуватись на території экс-НДР, що її активна інтеграційна політика сприятиме європейському процесу. Відповідно до пропозицій Геншера після досягнення німецької єдності, союзні держави повинні відмовитися від своїх прав і розглядати Німеччину як суверенну державу. Також пропонувалося ліквідувати особливий статус Західного Берліна, який позбавився б союзницької юрисдикції. Німеччина самостійно мала б прийняти рішення про те, чи стане Берлін столицею об'єднаної держави. Однак багато питань і після пропозицій Геншера залишалися відкритими. Проте хід реалізації нових ідей продемонстрував великі можливості західнонімецької дипломатії.

Проведення на початку лютого консультацій щодо врегулювання зовнішніх аспектів німецького зближення і узгодження позицій «країн-акторів» – ФРН та НДР, привнесло позитивні зрушення. США як старший партнер взяли на себе ініціативу в домовленостях із СРСР. Згода Москви на те, що обговорювати тему кордонів об'єднаної Німеччини слід з лідерами ФРН, засвідчило про зміну позиції Кремля, розуміння його очільниками незворотності політичного процесу в НДР.

Результатом візиту Г.Коля до Москви 10 лютого 1990 р. стало зняття одного з останніх бар'єрів на шляху до об'єднання німців. А спільна заява про те, що «питання єдності нації повинно вирішуватися самими німцями», що вони «самі визначають, в яких державних формах, у які терміни, якими темпами і на яких умовах вони цю єдність реалізовуватимуть» означала, що робота з вироблення зовнішніх рамок розгортатиметься на основі розвитку власне процесу німецького єднання.

13 лютого на конференції з питань відкритого неба в Оттаві було прийнято рішення щодо формули дипломатичних переговорів для узгодження зовнішніх аспектів досягнення німецької єдності. Вона відома як «два плюс чотири»: ФРН, НДР та США, СРСР, Великобританія і Франція.

При цьому вважалось, що всі питання, пов'язані із внутрішніми аспектами об'єднання, включаючи його терміни, повинні вирішуватися лише НДР і ФРН, а зовнішньополітичні проблеми обговорюватимуться представниками шести країн і за участю Польщі при розгляді питання кордонів. Г.-Д.Геншер на цій конференції оголосив «безумовну готовність німців забезпечити мир і стабільність у Європі». Оцінюючи домовленості в Москві й Оттаві, Г.Коль у бундестазі 15 лютого 1990 р. назвав їх найбільш результативними.

Таким чином, мандат переговорів «два плюс чотири», який було закріплено в Оттаві, відображав нову ситуацію та відповідний розклад сил учасників, причетних до об'єднання Німеччини. Даний формат суттєво обмежував можливості впливати на хід подій держав-переможниць, особливо СРСР. Визнання за німцями права на самовизначення в системі міжнародних відносин після їх об'єднання чітко фіксувало можливість підпорядкувати результати його реалізації розвитку внутрішньополітичного процесу на території двох німецьких держав.

Малореальні пропозиції СРСР загальноєвропейського референдуму з питань єднання німців, демонстрація готовності до формування «радянсько-англо-французького союзу» у складі «шістки» тощо ілюстрували послаблення впливу Москви на німецьке врегулювання. Такі підходи радянської дипломатії віддзеркалювали її невідповідність до глибоких історичних змін у Німеччині. Невиправданими були у кінці 1989 – на початку 1990 рр. сподівання радянського керівництва на те, що об'єднання НДР і ФРН затягнеться на довгі роки; що громадяни НДР більш прихильні до збереження «першої соціалістичної держави на німецькій землі»; що Захід зможе гальмувати об'єднання, особливо Париж і Лондон, через традиційне суперництво з Бонном. Пізніше не справдилися й сподівання керівництва СРСР на те, що Варшава і Прага підтримають вимогу не надавати членства об'єднаній Німеччині в НАТО. Всі ці чинники не спрацювали. Темпи об'єднання визначала воля громадян НДР.

Однак у підсумку результати переговорного процесу і врегулювання німецької проблеми в контексті торування шляху до нової Європи мали позитивне значення. З висоти історичного часу стає очевидним, що союзникам, радянській дипломатії вдалося досягти максимуму можливого для себе та Європи. Стан цейтноту, в який потрапили практично всі учасники переговорного процесу «два плюс чотири», для СРСР мав особливі наслідки. Швидкоплинність німецького єднання значно прискорила відцентрові сили в ОВД. Повністю знецінювався козир Москви в європейській політиці – перебування радянських військ на території НДР. А їх подальше розміщення в Німеччині у міжнародно-правовому відношенні поставало дедалі менш виправданим. Розвиваючи нові засади зовнішньої політики, надаючи свободу вибору соціальної й політичної системи країнам східного блоку, СРСР сприяв завершенню холодної війни і вирішенню проблем військово-політичного розколу Європи й Німеччини, що вплинуло на подальші глобальні процеси.

Загальновідомо, що досягнутим результатам переговорів сприяли наполегливі кроки двох блоків на шляху згортання воєнно-політичного протистояння, що у колишньому СРСР цьому передувала гостра політична дискусія і боротьба. Проте, давши зелене світло і повну самостійність німецькому об'єднувальному процесу, державам, блокам і союзам лишалось лише поспішати за політико-державною інтеграцією у Німеччині.

Напружена дипломатична робота за формулою «два плюс чотири», взаємна зацікавленість сторін і блоків дали можливість узгодити зовнішні аспекти німецького єднання, врахувати інтереси СРСР і східноєвропейських країн. Конструктивним змінам у позиції радянської сторони сприяла нова якість військово-політичних відносин Схід-Захід, яка з'явилася наприкінці 1980-х років і зміцнилася під час узгодження зовнішніх аспектів об'єднання НДР–ФРН. Так, формуванню атмосфери довіри значною мірою сприяла Лондонська декларація НАТО. Відповідно до неї в діяльності цього блоку посилювалися політичні аспекти, були закріплені зобов'язання не застосовувати першими силу, підтверджені заходи щодо роззброєння у відповідь на виведення радянських військ із Центральної Європи. Подальшим кроком нових відносин стало досягнення США і СРСР «згоди про розгортання взаємин нового типу на засадах відмови від воєнно-політичного суперництва та кооперації діяльності на міжнародній арені», а також домовленості 27 країн – учасниць двох блоків – про відмову від воєнно-політичного суперництва і підписання «Паризької хартії для нової Європи».

Боннська дипломатія раз у раз знаходила аргументи та здійснювала кроки щоб переконати не лише учасників переговорного процесу, але й сусідні країни у неконфронтаційних засадах майбутньої єдиної держави німців. Вирішенню зовнішніх аспектів єднання Німеччини сприяла спільна заява ФРН і НДР про визнання остаточними кордонів Польщі, а також трансформація підходів СРСР щодо членства об'єднаної Німеччини в НАТО. Визнавши право німців на вільний вибір соціально-політичної системи, Москва визнала таке ж суверенне право Німеччини на самостійний вибір військово-політичного статусу. Хоча певні політичні та військові кола СРСР, виходячи із конфронтаційних стереотипів однобоко оцінювати результати переговорів, стверджували, що Радянський Союз добровільно поступився в холодній війні, що його інтереси зражені згодою радянського керівництва на входження об'єднаної Німеччини до НАТО тощо.

Такі оцінки суперечили парадигмі неподільності безпеки та існуючим реаліям. По-перше, зволікання з прийняттям рішення могло призвести до ситуації, коли фактичне врегулювання німецької проблеми відбулося б без дієвої участі СРСР. По-друге, зберігалася реальна небезпека здійснення наміру певних кіл окремих країн загальмувати процес єднання німців «чужими руками». Такий поворот перешкодив би зростаючому співробітництву Німеччини із СРСР. Це виходило б за межі інтересів не лише Москви, а й усієї нової Європи.

Символічно, що 12 вересня 1990 р. саме у Москві відбулася остання зустріч у форматі «два плюс чотири», у ході якої було підписано Договір про остаточне врегулювання стосовно Німеччини, який передбачав набуття нею повного суверенітету у своїх внутрішніх і зовнішніх справах. Важливим положенням стало твердження, що Договір не зачіпає права Німеччини на участь у союзах. Цим Договором обмежувалися чисельність і завдання розташованих у Німеччині іноземних військ, визначався новий правовий статус їх перебування, умови виведення. Договір підтвердив остаточний характер кордонів об'єднаної Німеччини, відмову її від територіальних претензій, заборону на володіння зброєю масового знищення.

Підсумовуючи розгляд практики об'єднання ФРН – НДР і роль у ньому міжнародних акторів, слід зазначити наступне. Цей важливий політико-дипломатичний процес мав і має величезне значення не лише для Німеччини, але й для кожного із акторів тих доленосних змін. Адже подолання німецького розколу, досягнення державної єдності Німеччини підвело ризику під цілою епохою повоєнного розвитку Європи і світу. Досвід не лише діяльності Бонна, його дипломатії, але й роль у цих процесах союзників Західної Німеччини, а також Москви та інших акторів має непересічне значення. Саме вкоріненість ФРН у західні структури і зміцнення союзницьких відносин у колі демократій, прихильність інших країн підтримати проведений часом курс західнонімецької держави уможливили здавалось би ще недавно неймовірне – досягнення єдності Німеччини у новій Європі. Кожен із учасників тих подій відігравав вагому роль. Однак, опора ФРН на США, узгодженість підходів у принципових питаннях, відповідна координація зусиль Бонна і Вашингтона, соціально-економічна спроможність Західної Німеччини та сповідування всіма учасниками переговорного процесу неконфронтаційних засад відносин на континенті принесли очікувані результати.

Таким чином, врегулювання міжнародно-політичних аспектів німецького об'єднання відбулося в ході складного політико-дипломатичного процесу та змагання сторін, що завершилася досягненням консенсусу зацікавлених держав і міжнародних організацій. У цілому на вирішення зовнішніх аспектів об'єднання ФРН і НДР та Західного Берліна дієво впливали процеси німецько-німецького зближення, яке було вирішальним динамічним чинником пошуку узгодженості міжнародно-політичних меж, форм, засобів і термінів німецького єднання. Взаємодія всіх зацікавлених сторін уможливила політико-дипломатичне узгодження доволі гострих та чутливих проблем повоєнної епохи. Результатом переговорів стало формування засад нового міжнародно-політичного розвитку на континенті, подолання воєнно-політичного протистояння Схід-Захід. Виграли всі учасники, весь континент, а Західна Німеччина добилася стратегічної мети – державної єдності нації. І на користь ФРН спрацював фундаментальний принцип міжнародної політики, який сформулював свого часу Клаузевіц, що зовнішньополітичні задачі досяжні тоді, коли вони відповідають наявним

матеріальним засобам і ресурсам та міжнародним умовам, які прийнятні для країни.

Пакетний підхід до проблем, зумовлених об'єднанням Німеччини, став проявом конструктивізму і нових можливостей всіх учасників. Нові підходи сторін сприяли нарощуванню кроків на шляху відмови від біполярної політичної стратегії країн континенту і двох наддержав, оновленню політичних процесів у Європі. Результативний пошук узгодженої позиції німецьких держав і трьох західних держав-переможниць, відсутність чіткої і виваженої позиції СРСР, яка відповідала співвідношенню власних і союзницьких можливостей та брак дипломатичного мистецтва призвели до прийняття загалом західної концепції врегулювання. Все це суттєво послаблювало вплив СРСР на вирішення ключових воєнно-політичних питань європейського політичного розвитку.

Боннська дипломатія, ґрунтуючись на нових засадах, досягла стратегічної мети, застосовуючи різні форми і методи діяльності, вона виявила максимально можливу наполегливість і зважену тактику. У той же час відбувалося і втручання західнонімецьких політиків, але мирне, у політичні процеси в НДР. Це особливо було відчутним у передвиборчих мітингах, маніфестаціях, воно відбивалося інформаційним тиском тощо, коли йшла підготовка до березневих 1990 р. виборів до Народної палати (парламенту) НДР. Проте, це все відбувалося без застосування воєнної сили чи силових засобів. Західнонімецькі урядові кола в тих умовах реально ігнорували вимоги міжнародного права. Іншими словами, становлення об'єднаної ФРН було відбиттям нових політичних реалій на континенті та одночасно сприяло зростанню значних геополітичних змін у Європі і світі.

1.2. Боротьба з регіональним сепаратизмом в Італії: здобутки й уроки

Сьогодні для України аналіз і узагальнення накопиченого країнами світу досвіду боротьби з регіональним сепаратизмом, засобів і способів досягнення успіхів на тому шляху та врахування невдач є вкрай важливими для розробки й втілення стратегії мінімізації сепаратистських загроз та нейтралізації чинників, що їх спричиняють. І зумовлено це не лише відвертою російською агресією на Сході України та анексією Криму, здійсненою не без використання певних сепаратистські орієнтованих верств та політичних сил, а й потенційною загрозою свідомого використання сепаратистського фактора в інших регіонах, зокрема, прикордонних.

Попри всі відмінності в історичному шляху України й Італії є в них і чимало спільного. Обидві країни впродовж своєї найновітнішої історії зазнавали (звісно, значно різною мірою і в дуже відмінних формах) впливу зовнішніх чинників на роздмухування сепаратистських настроїв в окремих регіонах, в обох (і це – в першу чергу), різні частини територій історично перебували під впливом протилежних культурно-цивілізаційних центрів тяжіння. Останнє й зумовило істотні відмінності всередині країн – між

Сходом і Заходом в Україні та Північню й Півднем в Італії й слугувало глибинною підставою для розвитку в них регіонального сепаратизму. Відтак досвід Італії в протидії регіональним сепаратистським інтенціям, його позитиви й негативи, варто враховувати й Україні.

З усіх європейських країн Італія не лише належить до тих, хто потерпає від цього явища чи не найбільше, а й з 1990 рр. найпоштовіше прямує шляхом регіоналізації країни як цілеспрямовано обраним способом приборкання й подолання сепаратизму й загрози територіальної цілісності держави. Серед причин розвитку сепаратизму в Італії, як і інших країнах сучасної Європи, можна виділити внутрішні і зовнішні. До внутрішніх слід віднести тривалий історичний досвід існування складових частин країни як незалежних суб'єктів політичної і геополітичної реальності; соціокультурні (етнічні, релігійні, мовні, ціннісні тощо), політичні, соціально-економічні відмінності регіонів у складі однієї держави; особливості державної культурної політики та політики історичної пам'яті в країні та, як наслідок, високий ступінь самоідентифікації місцевого населення окремих регіонів більшою мірою з регіоном, ніж із національною державою. До зовнішніх належать втручання інших держав з вимогами захисту свого етнічного населення на території іншої країни, вплив політики ЄС, відображений в його актах і функціонуванні спеціальних органів, що сприяють розвитку регіоналізму, та останніми роками, в новій геополітичній реальності, елементи «гібридного впливу» з боку зацікавлених у дестабілізації ситуації в країні чи в Європі в цілому суб'єктів міжнародних відносин.

Від початку етногенезу на італійських землях спостерігаються спричинені внутрішніми процесами та зовнішніми історико-культурними впливами відмінності між північню та півднем.

В об'єднаній Італії розрив між північню і півднем країни не зменшується, а в дечому й посилюється, отримуючи виразний економічний вигляд як розрив між «багатою Північню» і «бідним Півднем». У 1860-х рр. дохід на душу населення на півдні був на 20 % нижчим, ніж на півночі, де правом голосу користувався кожен 12-й житель, а на півдні – лише кожен 38-й житель. Такий же розрив на індустріальну і в подальшому постіндустріальну північ і більш відсталий південь зберігається, а частково й посилюється у ХХ ст.

Слід, однак, зазначити, що не лише економічні відмінності спричиняють і визначають сьогодні значну регіональну строкатість країни й певну несформованість італійської нації. Не меншими є й існуючі до сьогодні світоглядно-культурні, ціннісні розбіжності між півднем і північню.

Починаючи з кінця ХІХ ст. і по сьогодні для італійської півночі властиві цінності громадянської культури, солідарної відповідальності, співпраці. Орієнтації жителів півдня – корпоративізм, безвідповідальність, ухилення від громадського обов'язку, авторитаризм.

Додатковим чинником, що підживлює сепаратистські настрої та дозволяє їх політичним виразникам апелювати до етнокультурної

самобутності регіонів, є етнічна і мовна структура країни. Італія є місцем проживання 14 лінгвістичних меншин, які складають 7% населення держави. Деякі з них є представниками автохтонного населення, інші – абсорбовані з прилеглих європейських мовних зон.

На момент об'єднання Італії, в 1860 р., лінгвістичне розмаїття в Італійському королівстві було настільки велике, що, за різними даними, тільки від 2,5 до 10% всіх італійців говорили національною мовою.

Італійська мова отримала статус офіційної в країні лише на підставі закону від 15 грудня 1999 р. «Про захист мовних історичних меншин». Тим же законом визначено, що під охорону держави потрапляють групи населення, що розмовляють албанською, німецькою, грецькою, словенською, хорватською, французькою, каталанською, франко-провансальською, фріульською, ладінською, окситанською й сардинською мовами.

Переважаючі регіональні настрої і ідентифікації над загальнонаціональними спричинено ще низкою факторів, серед яких слід відзначити слабкість загальнонаціональної культурної політики, яка внаслідок адміністративно-політичних змін, розпочатих з середини минулого століття й продовжуваних до сьогодні, дедалі більше поступається регіональним культурним політикам.

Слід, утім, зазначити, що серйозні спроби пом'якшити проблеми нерівномірності регіонального економічного й соціокультурного розвитку здійснювалися з перших кроків існування єдиної італійської держави. Однак на заваді тривалий час ставала надмірна централізація у сфері взаємин регіонів і центру.

Сепаратизм у регіоні підживлюється й політичними силами Півночі: в 1990 рр. тут було популярним і доволі успішним регіональне відгалуження партії «Ліга Півночі», під впливом якої 19.12.1990 р. регіональна рада округу ухвалила постанову про необхідність федеральної реформи італійської держави. Однак постанова не мала жодних практичних чи правових наслідків. На сьогодні вплив цієї партії в регіоні істотно зменшився.

У період з кінця 1960 – упродовж 1970 рр. у суспільно-політичному житті Італії посилюлися радикальні течії загальнодержавного рівня – як лівого, так і правого гатунку, що зрідка вдавалися до екстремістських та терористичних акцій. Цей період увійшов в історію країни під назвою «Свинцевих сімдесятих». Середина 1970 рр. стала часом виникнення (у формі обласних ліг на півночі країни) сепаратистських партій Італії, які з регіонального масштабу дій вишли на загальнодержавний.

Світоглядною основою дистанціювання регіонів півночі від національної італійської ідентичності слугує міф про «працьовитих кельтів», що протистоять «ледачому півдню» й «Риму-зłodієві».

Піонером процесів виникнення регіональних ліг у 1978 р. стала «Ліга Венето», яка проголосила себе захисником місцевих традицій і мов, у подальшому вимагала перегляду системи оподаткування з метою скорочення відрахувань до загальнодержавного бюджету, а в найбільш радикальні

періоди своєї діяльності висувала вимоги повного відділення від Італії і визнання існування окремої венетської (венеційської) нації. На сьогодні регіону вдалося домогтися визнання на своїй території венетської мови як офіційної поряд з італійською.

За результатами легальних, погоджених з Римом, консультативних референдумів про розширення автономних прав, що 22 жовтня 2017 р. відбулись у Венето та Ломбардії, «за» висловилися переважна більшість з тих, хто прийшли на дільниці: у Венето – 98%, у Ломбардії – понад 95%. Наслідком його стало розширення повноважень місцевої влади у рішеннях щодо імміграційної та соціальної політики, податкових надходжень.

Слід зазначити, що в спробах подолання сепаратизму держава, розглядаючи його як наслідок суто економічних причин, неодноразово ініціювала і здійснювала кроки задля вирівнювання нерівномірностей регіонального розвитку й економічного підйому Півдня. У серпні 1950 р. прийнято закон, відомий як «Cassa per il Mezzogiorno», метою якого було забезпечення поетапної модернізації виробничої сфери та економіки південних регіонів. Його реалізація передбачала три етапи: модернізацію сільського господарства (1950-1957 рр.), цілеспрямований промисловий розвиток (1957-1971 рр.) та розвиток важкої індустрії регіону (1971-1980 рр.).

У 1990 рр. здійснено низку реформ, знову спрямованих на посилення автономізації і самостійності регіонів. У червні 1990 р. прийнято новий закон про місцеве самоврядування, згідно з яким основною автономною ланкою визнано громади муніципалітетів і провінцій, життя яких регулюється ухваленими ними статутами. Законом посилено відповідальність місцевої влади перед виборцями шляхом залучення громадян до управління через референдуми, петиції, пропозиції тощо, запровадження прозорості в діяльності органів місцевих влад, розширення доступу до інформації. Закон також детально виписував відносини між центральним, регіональним і місцевим рівнями влади, надаючи регіонам значно більше права, ніж ті, що були зафіксовані в Конституції. Ним закладено й антикорупційні механізми у здійсненні влади на муніципальному, провінційному і регіональному рівнях. У тому ж ряду стоїть ухвалений 1999 р. Конституційний закон «Про прямі вибори Президента регіональної джунти і про автономний статус регіонів», що вносить поправки до Конституції.

Найбільшим досягненням на шляху змін системи взаємин між регіонами і центром була Конституційна реформа 2001 р. Нею встановлено чотирирівневу структуру публічної влади: держава – регіони – провінції (поступово цей рівень де-факто скасовується без зміни конституції) – комуні й «столичні» міста. Нею також запроваджено автономію для всіх суб'єктів італійської країни з державою включно. Ст. 114 оновленого Основного закону зазначено, що «Республіка складається з муніципалітетів, провінцій, столичних міст, регіонів та держави. Муніципалітети, провінції, столичні міста та регіони є автономними суб'єктами, що мають власні статuti, повноваження та функції відповідно до принципів, викладених у

Конституції». Водночас ст. 16 Конституції всім регіонам гарантовано отримання прав, включно з бюджетно-фінансовими й податковими, аналогічних тим, що мають спеціальні – «після консультації з місцевою владою, відповідно до принципів, викладених у ст. 119». Відтак кордони між «простими» і «спеціальними» регіонами наразі стираються. Однією з небагатьох відмінностей між ними, що ще зберігаються, є закріплене за спеціальними регіонами право обговорювати з урядом можливість передачі регіону сфер відання, закріплених Конституцією виключно за державою, якого не мають ординарні регіони.

Слід відзначити, що під час реформи жодна сфера компетенції не була передана від регіонів державі, лише навпаки. Унаслідок реформи регіони отримали права й у сфері міжнародних відносин: право на встановлення власних міжнародних зв'язків під контролем з боку держави, прямих зв'язків регіонів з ЄС, зокрема й їх самостійної участі в підготовці нормативних актів ЄС, а також здійснення зовнішньої торгівлі. На сьогодні всі італійські регіони залучені в процес розширення міжнародних зв'язків. У результаті політичний устрій Італії отримало велику кількість практично федеративних рис.

Разом з тим за десятки років регіонального розвитку й політики, спрямованої на дедалі більше розширення самостійності регіонів, покладена понад століття тому мета розвитку півдня країни досягнута не була: він, звісно, став більш модернізованим, але не розвиненим. А отже економічна підстава збереження сепаратистських настроїв і потенційна загроза рецесії, при чому з боку як півдня, так і півночі країни, зберігаються.

У підсумку слід зазначити, що прямування країни шляхом цілеспрямованої і послідовної регіоналізації та практичне ігнорування нею політичних платформ, гасел і дій політичних сил, що містять очевидні ознаки сепаратистських, призвели в деяких регіонах до маргіналізації останніх і втратою ними впливу, а на загальнонаціональному рівні – до значного переформатування регіонального сепаратизму в націоналістичний, переважно федералістські орієнтований (що підсилило його політичний вплив у країні) і євроскептичний, спрямований на регіоналізацію не лише власної країни, а й Європи в цілому. Якщо на початку 1990 рр. кількість мешканців північних регіонів, які виступали за відділення від Італії в разі відсутності федеративної реформи, коливалася біля позначки у 20%, у 2010 р. 58% населення Італії виступило за федеративний державний устрій. У разі, якщо перехід до федеративної форми державного устрою не буде здійснено, 61% жителів північних регіонів висловилися за вихід зі складу Італії.

Однак трансформації від сепаратизму до його пом'якшеного варіанту федералізму були уможливлені лише в тих регіонах, які не зазнавали певного втручання з боку країн-сусідів. У разі такого втручання (хоч би в якій формі воно здійснювалося) за наявності мовних і етнічних підстав для існування сепаратистських настроїв у регіоні рівень сепаратизму не знижується і не корелює ані з рівнем економічного розвитку, ані з детальною регламентацією

міжетнічних і міжкультурних відносин, що позитивно розв'язує етнокультурні проблеми. Навіть багаторічне регулювання питання на міждержавному рівні є ефективним лише за умов його розгляду на рівні ЄС.

З іншого боку, наголос у регіональній політиці ЄС на підтримці розвитку регіонів країн-членів, доволі широкі повноваження його інституціональних органів, компетенція яких передбачає регулювання регіональних питань, та наявність системної нормативної бази для посилення ролі і значущості регіонів у розвитку країн Євросоюзу, завданням яких є вирівнювання регіонального розвитку та зниження конфліктогенного потенціалу в країнах, мали зворотній ефект, дозволяючи використовувати і документи, і інституції ЄС для посилення регіоналізму і орієнтацій на федералізацію Італії.

1.3. Сепаратизм і шляхи його подолання в Іспанії: міжнародний вимір

Потреба аналізу особливостей конституційного та політичного розвитку Іспанії обумовлена перебігом проблем, з якими стикається ця країна внаслідок наполегливих спроб лідерів каталонських націоналістів добитися відокремлення від Іспанії.

1. Особливості конституційного устрою Іспанії

За Конституцією 1978 р. Королівство Іспанія вважається унітарною децентралізованою державою. На відміну від держав з федеративним устроєм, в Іспанії структура регіонального та місцевого самоврядування включає три рівні:

- Автономні співтовариства чи спільноти (адміністративно-територіальні одиниці вищого рівня). Загалом таких утворень нараховується 17. Вони мають компактну територію та в багатьох випадках – спільні історичні та культурні традиції, і можуть включати одну чи декілька суміжних провінцій. Автономні спільноти мають свої власні органи самоврядування та користуються асиметричною фінансовою та адміністративною автономією, однак не мають права на відокремлення чи вихід зі складу Іспанії.

- Провінції (адміністративно-територіальні одиниці середнього рівня), кількість яких дорівнює 50. Провінції поділяються на округи, а ті своєю чергою – на муніципалітети («муніципії»).

- Муніципалітети – структури місцевого самоврядування низового рівня, аж до окремих селищ і навіть кварталів у межах великих населених пунктів.

Автономні спільноти мають неоднаковий статус, який може бути загальним, спеціальним чи «повним». Статус повної автономії мають Каталонія, Країна Басків, Галісія та Андалузія. Спеціальну автономію мають Наварра, Канарські острови, міста Сеута і Мелілья (іспанські анклави на узбережжі Марокко в північній Африці). Згідно ст. 152.1 Конституції Іспанії, місцеві органи влади автономних співтовариств включають законодавчі

збори (обираються на основі пропорційної системи представництва), урядову раду з виконавчими та адміністративними функціями та голову місцевого уряду. Голова уряду автономії обирається законодавчими зборами з числа його депутатів і призначається королем, керує урядовою радою, вважається найвищою посадовою особою в автономному співтоваристві і водночас представником держави в ньому. Голова і члени урядової ради несуть політичну відповідальність перед законодавчими зборами. Згідно ст. 152.2 Статуту автономних співтовариств можуть бути змінені лише у відповідності з прописаним у них порядку через референдум за участю виборців провінцій автономного регіону.

Конституція Іспанії передбачає вільне формування асиметричних автономій у якості адміністративних одиниць вищого рівня. З урахуванням історично обумовлених складних відносин між центром і регіонами, в ст. 2 Конституції Іспанії стверджується, що держава будується на основі «непорушної єдності іспанської Нації» та «спільної і неподільної Батьківщини усіх іспанців». Водночас документ визнає «право на автономію для національностей і регіонів, котрі її (Іспанію) складають», а також передбачає «солідарність між ними». При цьому з метою обмеження автономних прав регіонів ст. 150.3 Конституції містить положення, що держава може приймати закони, які встановлюють необхідні принципи для узгодження нормативних положень автономних співтовариств «навіть стосовно предметів, віднесених до їх відання».

Ст. 138 наголошує на забезпеченні принципу солідарності, який передбачає «встановлення справедливої й адекватної економічної рівноваги між різними частинами іспанської території». При цьому розбіжності в Статутах різних автономних співтовариств «у жодному випадку не мають надавати їм економічних чи соціальних переваг». Надання автономного статусу окремим регіонам відбувалося в формі ухвалення парламентом Іспанії «автономних Статутів» з подальшим їх затвердженням на місцевих референдумах. Процес автономізації розпочався в жовтні 1979 р. прийняттям Статутів Каталонії та Країни Басків. Згодом, в 1981 р. автономію одержали Андалузія, Галісія та Астурія, в 1982 р. – Валенсія, Кантабрія, Мурсія, Кастилія-Леон, Ла-Ріоха, Канарські острови, Арагон, Кастилія-Ла-Манча і провінція Наварра, і в 1983 р. – місто Мадрид, історична область Естремадура та Балеарські острови.

Неефективність іспанської моделі «країни автономій» полягає в тому, що на відміну від федеративного устрою (в ФРН, Австрії чи США), який чітко розгалужує сфери відповідальності центру та провінцій (земель, штатів) та рівність прав суб'єктів федерації, іспанська модель будується на асиметрії прав і повноважень автономій, а також дозволяє їх асиметричне розширення. Спосіб такого розширення автономних прав сам по собі містить механізм дестабілізації, адже спочатку автономний уряд і парламент пропонують розширення власних прав і узгоджують їх з центральним урядом, а потім новий автономний статут затверджує населення регіону на

місцевому референдумі. У випадку Каталонії передумовою конституційної кризи стало те, що новий статут автономії 2006 р., який пройшов усі перелічені процедури, був заблокований Конституційним судом Іспанії, який розтягнув розгляд справи на 4 роки.

2. Причини кризи та вимоги сепаратистського руху

У перші два десятиліття після адміністративно-територіальної реформи в Країні Басків та Каталонії при владі перебували помірковані націоналістичні партії – Баскська націоналістична партія (БНП) у Країні Басків та «Конвергенція і Союз» у Каталонії. У своїй програмі БНП висуває мету створення єдиної суверенної держави на територіях, населених басками, включаючи сусідню провінцію Наварра, частину провінцій Бургос і Кантабрія, а також французький департамент Атлантичні Піренеї. Втім, БНП не висувала іспанським урядам економічних претензій, адже Країні Басків і Наваррі вдалося зберегти традиційні податкові пільги (фуерос), надані ще в середні віки. Хоча Країна Басків займає лише 2% території Іспанії, вона забезпечує 6% ВВП країни. Наявні пільги надають автономному регіону Країна Басків можливість заощаджувати бл. 2 млрд євро на рік і слугують предметом задрощів з боку каталонських націоналістів. Натомість керівництво Каталонії, на яку припадає 18,9% ВВП Іспанії (2015 р.), таких пільг не має й звинувачує центральний уряд у тому, що він «грабує» Каталонію, перерозподіляючи податки на користь економічно менш розвинених територій. Доречно зауважити, що це гасло каталонські націоналісти запозичили в італійської «Північної ліги», яка пропагує відокремлення найбільш розвинених областей Північної Італії.

Економічні протиріччя суттєво посилилися в зв'язку з глобальною фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр. та борговою кризою в ЄС. Станом на 2009 р. Каталонія перерахувала центральному уряду 19,49% бюджетних надходжень, отримавши від центру 14,3% від загальної суми видатків державного бюджету. За показниками ВВП на душу населення, індекс Каталонії становив 27,05 тис. євро у порівнянні з середнім по Іспанії рівнем у 23,3 тис. євро. Каталонія забезпечує 25% від загального обсягу іспанського експорту. Утім, її економіка зростає повільніше, ніж у регіоні Співтовариство Мадриду та деяких інших провінціях. За останні 20 років темпи зростання економіки Мадриду перевищували показники зростання економіки Каталонії майже в 5 разів (збільшення ВВП на 15% у Мадриді проти 3,2% в Каталонії). Так само, Мадрид і Країна Басків суттєво перевищують показники Каталонії і за рівнем ВВП на душу населення (в Мадриді цей показник перевищує середній по країні рівень на 8512 євро, а в Країні Басків – на 7159 євро).

Внаслідок висунення каталонськими націоналістами вимоги визнати право регіону на самовизначення в 2012-2017 рр. у Каталонії були проведені три позачергові виборчі кампанії (2012, 2015, 2017 рр.) та дві спроби проведення референдуму про незалежність (2014 та 2017 рр.). Основними подіями у цей період стали:

- ухвалення парламентом Каталонії Декларації про суверенітет і право народу Каталонії на самовизначення (23 січня 2013 р.);
- консультативний референдум про незалежність Каталонії (9 листопада 2014 р.);
- заборонений іспанською владою референдум про незалежність Каталонії (1 жовтня 2017 р.);
- підписання «декларації представників Каталонії» відокремлення Каталонської Республіки від Іспанії (10 жовтня 2017 р.);
- затвердження парламентом Каталонії резолюції про проголошення незалежної республіки (27 жовтня 2017 р.);
- пряме правління іспанського уряду (жовтень 2017 р. – червень 2018 р.) та позачергові парламентські вибори 21 грудня 2017 р.

За цей час лідерам автономії жодного разу не вдалося домовитися з урядом і парламентом Іспанії про дозвіл на проведення референдуму про самовизначення. Оскільки всі спроби проголошення відокремлення від Іспанії відверто суперечили чинній Конституції держави, що дозволяло іспанським органам влади застосовувати до сепаратистів передбачені законодавством репресивні заходи, включно з кримінальним переслідуванням. Загострення протиріч між урядом Іспанії та каталонськими націоналістичними партіями супроводжувалося радикалізацією їх вимог. Однак, навіть проголосивши Каталонію незалежною, суверенною, демократичною, правовою та соціальною державою з республіканською формою правління (27 жовтня 2017 р.), лідер автономного уряду К.Пучдемон і його прибічники все ж намагалися уникнути реальної спроби «одностороннього» проголошення незалежності, й тим більше організації насильницького опору іспанській владі. Доцільно також відзначити, що жодна спроба проведення референдуму в Каталонії не відбувалася за участі абсолютної більшості зареєстрованих виборців, що ставить під сумнів легітимність їх результатів.

Іспанський уряд виходив з заперечення самої ідеї незалежності Каталонії. Іспанська Конституція не передбачає права регіонів на відокремлення і визначає державний устрій як унітарний. Реагуючи на акт каталонського парламенту про проголошення незалежності, уряд М.Рахоя (Народна партія) запровадив у Каталонії пряме правління. Уникаючи арешту по звинуваченню в заколоті, заворушеннях і зловживанні державними коштами (витрати на підготовку референдуму) К.Пучдемон та частина його міністрів емігрували до Бельгії. Проте після позачергових виборів до парламенту Каталонії (21 грудня 2017 р.) сепаратисти знову таки одержали більшість місць і відновили вимогу про проведення референдуму з питання про проголошення незалежності.

Аналіз діяльності каталонського сепаратистського руху свідчить про відхід його лідерів від прагматичних вимог. Для оптимальної реалізації початкових цілей національного руху його лідери мали б тяжіти до відновлення переговорів про розширення автономії, що дозволило б

поєднати забезпечення потреб місцевої громади в соціокультурній сфері з розширенням фінансових повноважень, на кшталт німецької практики фіксованих відрахувань частки ВВП на загальнонаціональні потреби. Водночас безкомпромісність лідерів націоналістичних партій значною мірою пояснювалася відмовою від переговорів з боку уряду іспанської Народної партії, лідери якої впродовж тривалого періоду нехтували можливостями конструктивного діалогу з керівництвом лідерами автономії зокрема й тоді, коли вимоги націоналістів ще не набули непримиримого характеру.

Доцільно відзначити, що попри максималістський характер висунутих його лідерами вимог, як політична течія рух за суверенізацію аж до відокремлення від Іспанії залишається суто ненасильницьким політико-культурним і соціальним феноменом. З точки зору цілей каталонського сепаратизму, самовизначення Каталонії як окремої й унікальної нації виступає як догматичний політико-ідеологічний пріоритет. Лідерів руху за відокремлення не зупиняє навіть усвідомлення таких очевидних фактів, як неминучість суттєвих економічних втрат через ускладнення відносин з ЄС (пряма загроза припинення перебування в єдиному економічному просторі ЄС у разі проголошення незалежної держави) та перенесення штаб-квартир промислових і торговельних компаній до Мадриду та інших регіонів Іспанії. Лідери каталонських партій, які обстоюють ідею незалежності Каталонії, намагаються ігнорувати втечу капіталу з регіону, що триває. Адже на загал відтік капіталу поряд із небажанням значної частини населення Каталонії підтримувати відокремлення від Іспанії заганняють проблему в глухий кут.

У випадку з Каталонією європейські політичні інституції опинилися в складній ситуації, будучи змушені реагувати як на спроби вільного волевиявлення населення регіону, так і на заходи уряду Іспанії, який захищає право держави на збереження територіальної цілісності у відповідності до чітко окреслених вимог Конституції. З одного боку, право на самовизначення закріплене в Статуті ООН. З другого боку, в конституціях більшості багатоскладових держав воно або відсутнє, або обмежене необхідністю згоди уряду та більшості населення всієї держави, втіленого у рішеннях її парламенту та/або загальнонаціонального референдуму. Інакше кажучи, у державі федеративного чи квазіфедеративного типу відокремлення можливе, якщо місцева влада домовиться з загальнонаціональним урядом і парламентом про проведення референдуму про незалежність однієї з провінцій чи автономних областей, і ці результати будуть відповідним чином підтверджені та визнані. Такий характер мали референдуми про статус Квебека (1995 р.) та незалежність Шотландії (2014 г.), адже в обох випадках з питань організації референдуму було досягнуто взаємної згоди і в обох випадках сепаратистам не вистачило голосів на підтримку відокремлення. Якщо уявити собі ситуацію, що уряду Каталонії раніше чи пізніше вдалося б провести повноцінний референдум і захиститися від репресій з боку іспанської влади через масову кампанію громадянської непокорі, нову незалежну державу все одно б спіткали значні труднощі, такі як виключення

зі спільного європейського економічного простру та єврозони, дипломатична ізоляція і навіть деформація структури торговельних зв'язків. Незалежність потребувала б створення власної фінансової системи та впровадження власної валюти. При цьому Мадрид, аби запобігти спробам відокремлення інших територій, напевно вдався б до санкцій і накладання вето на вступ Каталонії до ЄС.

Іспанська конституція передбачає єдиний законний шлях самовизначення для недержавних спільнот у якості «автономного співтовариства» та права на узгодження режиму відносин між автономією та центром. Натомість інтереси центральної влади спонукають до встановлення такого режиму відносин, за якого центр має право перерозподіляти максимальну частку ВВП найбільш розвинених регіонів на потреби державного апарату та надання допомоги більш відсталим провінціям.

На експертному рівні висловлюються припущення, що відносно поміркована тактика каталонських сепаратистів значною мірою обумовлена побоюваннями, що радикальний опір центральній владі позбавить їх співчуття з боку європейської громадської думки. Відзначимо, що застосування силових методів іспанської поліції проти прибічників каталонського референдуму восени 2017 р. викликало певні симпатії до учасників сепаратистського руху навіть за відсутності однозначної підтримки на користь відокремлення з боку більшості населення Каталонії.

Загалом сучасний європейський політичний сепаратизм виступає як прибічник ідей європейського федералізму. Його ідеологи та активісти сподіваються на те, що посилення політичної інтеграції в ЄС дозволить послабити ланку державного управління на рівні національних держав-членів, або ж відкриє шлях до поступової суверенізації автономних регіонів у межах європейського інтеграційного проекту. Оскільки підтримка тих чи інших партій на виборах в органи влади автономних регіонів залежить від рівня популярності їх ідей та гасел, програма незалежності неминуче набирає ознак складного політтехнологічного проекту, включно з пропагандою захисту прав і достоїнства недержавної нації, апелюванням до історичної спадщини та традицій, показними оптимістичними розрахунками і проектами економічного характеру тощо. При цьому прагматична складова відходить на другий план, принаймні доти, доки публічна гра в суверенітет не почне спричиняти економічні збитки. Однак і в цьому разі сепаратисти все одно звинувачуватимуть центральні органи влади у всіх негараздах, відволікаючи увагу від наслідків власних дій.

В програмах сучасних європейських партій сепаратистської спрямованості у Каталонії, Країні Басків, Шотландії, Фландрії, «Паданії» (Північна Італія) центральним пунктом виступає створення нової незалежної держави у складі ЄС. Однак попри те, що сучасні європейські сепаратисти виступають більш послідовними прибічниками європейського проекту, ніж уряди значної частини нинішніх держав-членів, європейські інституції не визнають за ними права на самовизначення без згоди загальнонаціональних

урядів й не заохочують до відокремлення навіть за умов досягнення такої згоди. Втім у перспективі певним викликом для Європейської Ради та Європейської Комісії може стати проголошення незалежності Шотландії, якщо більшість її населення виявиться не задоволеною наслідками домовленостей, які регулюють умови виходу Об'єднаного Королівства зі складу ЄС. Адже в разі завершення «Брексіту» європейські структури не матимуть формального зобов'язання дотримуватися принципу солідарності й гарантувати збереження територіальної цілісності Великої Британії.

В сучасній Європі явище сепаратизму виступає як загроза територіальній цілісності відносно небагатьох держав включаючи Іспанію, Велику Британію та меншою мірою – Бельгію. Проте лише в Іспанії каталонський рух за незалежність став причиною гострої й довготривалої конституційної кризи.

Мета лідерів сепаратистського руху Каталонії полягає в тому, аби за допомогою мирної агітації та різних протестних акцій змусити уряд Іспанії погодитися на проведення каталонського регіонального референдуму про незалежність. Головний політичний аргумент каталонських сепаратистів полягає в тому, що населення Каталонії впродовж декількох проведених поспіль у 2012, 2015 та 2017 рр. позачергових виборів до парламенту автономії висловлювало підтримку партіям, які виступають за незалежність автономії. Головні аргументи центральної влади Іспанії ґрунтуються на положеннях іспанської конституції, яка заперечує можливість відокремлення провінцій чи автономних регіонів. Прибічники збереження єдності Іспанії апелюють до очевидного факту, що населення Каталонії не має єдності у питанні про відокремлення. Хоча на трьох останніх виборах до парламенту автономії сепаратисти діставали абсолютну більшість депутатських місць, що давало їм змогу сформувати місцевий уряд, їм жодного разу не вдалося отримати абсолютну більшість (понад 50%) голосів на виборах, які проводяться за пропорційною виборчою системою. Специфіка «правил гри» суттєво впливає на розстановку сил, зокрема на тактику і методи сторін. Адже допоки опоненти дотримуються мирних і ненасильницьких методів, уряд Іспанії не може застосувати проти діячів каталонського сепаратистського руху масштабні силові репресії на кшталт масових превентивних арештів чи введення до автономії військових контингентів. Агітація за незалежність під кримінальну відповідальність не підпадає. Арешти мають виконуватися лише в суворій відповідності до судових приписів, так само як і висунення звинувачень проти конкретних осіб. Таким чином центральна влада може утримати автономію у складі держави суто мирними засобами, оскільки надмірне використання сили викличе осуд не тільки з боку правозахисників та європейської преси, але й може перехилити шальки терезів на користь прибічників відокремлення.

В політико-правовому просторі ЄС суттєве значення мають специфіка сучасної європейської ментальності та демократичної культури. Це дістає вияв у тому, що за проведення референдуму в Каталонії виступали не тільки

сепаратисти, але й певна частина противників відокремлення, наприклад ліва партія «Подемос», що є третьою силою в іспанському парламенті. Прибічники демократичного розв'язання проблеми вважають, що при потужній агітації проти відокремлення та отримання від сепаратистів публічного зобов'язання припинити кампанію за вихід Каталонії зі складу Іспанії в разі програшу на «законному» референдумі, уряд має погодитися на його проведення.

Підхід до каталонської проблеми як до політичного конфлікту вимагає окреслення способів його розв'язання. Цьому могло б сприяти чітке визначення частки ВВП Каталонії, яка відраховується в формі фіксованих платежів і податків до державного бюджету та фондів, призначених для компенсації більш економічно відсталим регіонам та узгодження нової схеми відносин між центром і регіоном.

За відсутності взаємної довіри процес організації переговорів між центральним та автономним урядами потребує залучення зовнішнього посередництва та медіації, які могли б запропонувати Європейська Комісія, президент Європейської ради або країна, що виконує головуєчу функцію. Такі завдання європейського інтеграційного проекту, як створення політичного союзу, обумовлюють необхідність участі європейських інституцій у розв'язанні внутрішніх кризових ситуацій у країнах-членах навіть попри відсутність чітких положень з цього приводу в європейських установчих договорах. Адже уникнення реагування європейських структур на кризові ситуації лише ускладнить їх розв'язання та мінімізацію негативних наслідків.

З точки зору України ситуація в Каталонії підтверджує недоречність надання асиметричних прав окремим територіям та етнопонаціональним громадам. Водночас у перспективі розвитку самоврядування доцільно враховувати такий елемент регіональної політики, як встановлення фіксованої частки ВВП окремих областей, яка вилучається до державного бюджету на фінансування загальнонаціональних потреб. В умовах тривалої зовнішньополітичної кризи виглядає доцільним ширше використання такої платформи, як Рада регіонального розвитку при Президентові України, в тому числі для підготовки пропозицій і рекомендацій з міжрегіональних відносин, дослідження потреб місцевих громад і превентивного реагування на ситуації конфліктного характеру.

1.4. Досвід боротьби з сепаратизмом у Великій Британії

Історія Великої Британії пов'язана з двома протилежними за своєю природою процесами: по-перше, це «збирання» територій Британських островів та існуючих на них невеликих держав в єдину державу. По-друге, відділення окремих частин Великої Британії у окремі держави.

У Великій Британії сепаратистські процеси йшли впродовж століть. Гарячими точками ставали поперемінно або одночасно Ірландія, Шотландія, Уельс, а також дещо менші територіальні утворення.

Британський сепаратизм відрізняється від прояву сепаратизму в інших країнах світу тим, що в ньому існують специфічні внутрішні та зовнішні особливості. В середині держави відбуваються сепаратистські процеси в Ірландії, Шотландії, Вельсі, Корнволі, деяких графствах, а також у Лондоні, де існують політичні сили, які прагнуть відокремлення столиці Великої Британії у самостійну територіальну одиницю. Яскравим проявом сепаратизму Великої Британії, пов'язаним із зовнішніми чинниками, є Брексіт. 15 грудня 2016 р. в Оксфордському словнику англійської мови з'явилося слово "Брексіт" (Brexit), що означає вихід Британії з Євросоюзу. Це перший прецедент в історії Європейського Союзу, коли одна з його країн-учасниць через референдум, проведений у Великій Британії, висловила своє бажання вийти з нього.

Тему сепаратизму у Великій Британії не можна не розглядати без контексту її імперського минулого, звідки сепаратизм «проростив» своє історичне коріння.

Сепаратизм може розвиватися на релігійному ґрунті, на етнічному, мати на меті відокремлення від держави до якої входить територія, де поширений сепаратистський рух, і створення окремої суверенної держави, або входження у склад іншої держави чи розширення автономії. Велика Британія – це держава, де знаходяться всі означені типи сепаратизму.

За кількістю сепаратистських рухів Велику Британію можна порівняти в Європі тільки з Італією, але їх ідеологія і природа почасти інша, як відмінні історичні, географічні та геополітичні фактори.

Найбільші регіони Великої Британії є показовими стосовно сепаратизму. В Ірландії, зокрема, сепаратистський та визвольний рух призвів до того, що в Сполучених Штатах Америки мешкають зараз багато нащадків ірландців, які шукали в новій країні спасіння від голоду та репресій. На відміну від Австралії, куди Британська імперія відсилала зокрема й осуджених ірландців, в Штатах оселялися вільні ірландці. Треба зазначити, що визвольний рух на острові Ірландії не вщухав протягом століть.

Після Першої світової війни основні загрози стабільності імперії йшли зсередини, а не ззовні. В Дубліні у Великодній понеділок 1916 р. майже тисячі ірландських націоналістів на чолі з поетом Патриком Пірсом і соціалістом Джеймісоном Коннолі зайняли деякі громадські будинки. Пірс оголосив про створення Ірландської республіки. Перша британська реакція була жорстокою: головних змовників стратили. Цивільний уряд намагався використати колишніх вояків, сумнозвісних «чорно-рябих», аби викоринити войовничий республіканізм, тепер він став чимось більшим, ніж масовий рух під знаменами партії Шинн Фейн та її бойового крила - Ірландської республіканської армії.

Вже в 1920 р. Ірландія була розділена на 2 частини: Північну (6 округів), де жили в основному протестанти, та Південну (26 округів), де жили в основному католики. Досягненням імперії було утримання обох частин в межах єдиного цілого. Не зважаючи на присягу Ірландії короні та

надання їй статусу домініону, Незалежна держава на Півдні була прямим шляхом до незалежності республіки, якою Ірландія стала в 1948-у році. Британський дослідник Н.Фергюсон додає, що в міжвоєнний період історія повторювалась знову і знову: незначні збурювання, жорстока відповідь, втрата британців упевненості у собі, заломлювання рук, запізнілі роздуми, зроблені поспіхом поступки і знов нові поступки. Але випадок Ірландії став прецедентним. Дозволивши розкол у найпершій своїй колонії, британці тим самим надіслали сигнал усій імперії.

Поділ острова Ірландія призвів до виникнення двох країн: Північну Ірландію та Південну Ірландію у відповідності до закону уряду Ірландії 1920-го р. Сьогодні одна з них відома як Північна Ірландія і входить до складу Сполученого Королівства, в той час, як Південна Ірландія є суверенною державою, яку називають ще Ірландією або Ірландською Республікою.

Триваючи з кінця 1960-х рр. конфлікт у Північній Ірландії має своїм підґрунтям міжконфесійний характер розбіжностей між протестантами і католиками. Історично склалося так, що у Північній Ірландії більшість складають протестанти, від яких ірландці, які там мешкають зазнавали різних утисків, як і від британського уряду. Ірландці Північної Ірландії відповіли на це створенням Ірландської Республіканської Армії (ІРА) (ірл. Óglaigh na hÉireann) та таких партій, як Шинн Фейн (ірл. Sinn Féin), Ольстерський Третій Шлях (англ. Ulster Third Way), Соціал-демократична і лейбористська партія (ірл. Páirtí Sóisialta Daonlathach an Lucht Oibre), Республіканський Шинн Фейн (ірл. Sinn Féin Poblachtach), Ірландська республіканська соціалістична партія (ірл. Páirtí Poblachtach Sóisialach na h-Éireann). На боротьбу були кинуті військові сили Британії та поліцейські підрозділи Північної Ірландії. Але протягом десятиліть воєнний шлях подолання конфлікту не давав позитивних результатів.

Розуміючи, що воєнні втручання і жорстокі утиски ірландських політичних в'язнів не дають бажаного ефекту, британський уряд пішов на мирне врегулювання конфлікту. 1982 р. партія Шинн Фейн взяла участь у виборах. 1985 р. між Великою Британією та Ірландією була підписана угода, відповідно до якої Республіка Ірландія отримала статус консультанта щодо вирішення питань про Північну Ірландію. Майже десять років із різною інтенсивністю йшли перемовини щодо врегулювання конфлікту й нарешті за участю трьох сторін – Великої Британії, Північної Ірландії та Республіки Ірландії – була підписна угода, в якій Республіка Ірландія отримала статус консультанта із вирішення питань про Північну Ірландію. Вісім років тривали перемовини і 1993 р. відбулося підписання документу «Декларація Даунінг-стріт», в якій наголошувалося по-перше, про відмову від насильницьких дій обох конфліктуючих сторін. По-друге, пропонувалося створення у Північній Ірландії місцевого уряду і парламенту.

Влітку 1994 р. перемовини поновилися і з великими перервами у часі (1998р., 2004р.) через нові теракти ІРА, які були відповіддю на утиски католицької меншини, що бажала приєднатися до Республіки Ірландія. І

тільки в жовтні 2006 р. були здійснені перемовини за участю всіх сторін, результатом яких було повернення Ольстера під патронат місцевих органів влади.

Парадокс сьогодення полягає в тому, що країна-метрополія, яка впродовж століть придушувала внутрішні сепаратистські конфлікти, стає в опозицію по відношенню до ЄС. Очікується, що Британія вийде з Європейського Союзу у 2019 р. Лише Шотландія і Північна Ірландія хочуть залишитися в ЄС (в такий спосіб вийти з Великої Британії). Тільки як незалежна держава Шотландія може залишитися в Європейському Союзі, зберігаючи усі вигоди, які дають відкриті кордони і ринок із 28 країн. Проте вихід із складу Великої Британії не буде таким простим, яким він видавався шотландським націоналістам. Зрештою Шотландія бере на озброєння метод, який впродовж довгого часу використовував Квебек. Вона висуває вимоги і змушує Лондон виконувати їх.

Питання сепаратизму переплітаються з проблемами, які несе в собі глобалізація. Глобалізація зростає за рахунок руху потоків міжнародних капіталів і глобальних фінансових мереж, техніко-технологічного розвитку, експонентного зростання Інтернету, стільникових телефонів, соціальних мереж. Особливістю цього розвитку є те, що не всі глобальні потоки видимі. Частина з них зовсім не лежить на поверхні, й тим не менш спонукає зростання глобальних ТНК, мафіозних мереж, наркокартелів, організованої злочинності та інших загрозливих для людства рухів. На думку К.Валаскакіса, шукати відповідь у ситуації, що склалася краще у нових формах федералізму, а не у чистому розмноженні суверенітетів.

Характерними в даному сенсі є недавні події у Великій Британії. Так у країні настрої щодо Брексіту далеко не однозначні. Питання про Північну Ірландію, яка ніби й частина Сполученого Королівства, але виходить з ЄС слідом за Лондоном не збирається, так і залишилось наразі відкритим. Увесь цей процес практично цілковито поглинає увагу британського прем'єр-міністра Терези Мей та чималої кількості європейських посадовців. При тому що й сам британський уряд став об'єктом критики опозиції та виборців - оскільки погодився сплатити в бюджет ЄС майже £40 млрд. Прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей попередила, що Брексіту може взагалі не бути через спроби законодавців зірвати її план виходу країни з ЄС.

Велика Британія і Європейський Союз попередньо домовилися, що предметом перемовин будуть три головних питання «розлучення»: скільки перша має повернути євро до ЄС, що трапиться з кордоном Північної Ірландії та що буде з британськими громадянами, які живуть в ЄС і що очікує на громадян ЄС, які живуть у Великій Британії. Зрозуміло що головним і найбільш гострим питанням є питання кордону між Північною Ірландією та членом ЄС Республікою Ірландією.

Зараз це зона переміщення між Великою Британією і Ірландською республікою. Як і Шотландія, Північна Ірландія проголосувала, що залишиться в ЄС на референдумі 2016 р. Результати в Північній Ірландії

були 56 % залишитися в ЄС і 44 % - вийти з ЄС. Обидві сторони домовилися, що вони не хочуть повертатися до так званого «жорсткого кордону», що означає відсутність на ньому фізичної інфраструктури та мережу камер стеження. Але це домовленість на словах. Насправді ж існує багато не вирішених проблем та остаточного бачення, як це буде працювати на практиці.

Процес виходу Великої Британії з ЄС чітко прописаний у Статті 50 Лісабонської декларації. Згідно з нею процес триває два роки, тож намір Великої Британії вийти з ЄС за правилами повинен здійснитися 29 березня 2019 р. Але якщо до цього часу не все ще буде урегульовано, сторони погодилися на транзитивний період у 21 місяць, аби все пройшло із найменшими незручностями для бізнесу, туристів та людей, які приїжджають на Британські острови на свята. У мирному вирішенні цього процесу зацікавлені як сепаратистські рухи всередині Британії, так і сама Британія як член ЄС по відношенню до якого вона виступає як сепаратист.

З огляду на вищенаведене можна стверджувати, що оскільки Велика Британія є першою державою, яка робить такий крок, як вихід із ЄС, який безсумнівно дасться взнаки не тільки у європейських міжнародних справах і у зміні глобальних конфігурацій в політиці, економіці, фінансах, культурі, але неодмінно позначиться на внутрішній політиці та геополітиці самої Великої Британії, розколу її на декілька незалежних держав скоріше за все не відбудеться.

Найбільш ймовірними претендентами на суверенітети є Республіка Ірландія з приєднанням до неї Північної Ірландії та Шотландія.

Відтак, досвід Ірландії у боротьбі за незалежність, яка тривала декілька століть починаючи від насильницьких воєнних дій з боку держави-метрополії і розвитку та наростання озброєних конфліктів із сепаратистськими угрупованнями показав, що найбільш згуртованою та підготовленою щодо терактів стала ІРА, яку підтримували зброєю Лівія та ірландські спільноти у США. Водночас, такий досвід боротьби довів, що використана стратегія, не дає позитивних результатів.

Досвідом боротьби Великої Британії із сепаратизмом є те, що вона йде на компроміс. Кожного разу на перемовинах щодо Ірландії вона задовольняла ті чи ті вимоги Шин Фейн, апелюючи до закону і правосуддя, й у відповідь ірландці зменшували воєнну напругу аж до ліквідації ІРА.

Глобалізація несе нові виклики, такі як втрата ідентичності, можливість мати незалежні економічні й фінансові ресурси від держави, тощо. Всі вони пов'язані з об'єктивними процесами глобалізації й посилюють центробіжні сили у державі. Відтак ці виклики вимагають адекватного реагування органів державної влади.

1.5. Балканський досвід інтеграції окупованих територій і проблем державного будівництва

Слід зазначити, що Балканський регіон уже не перше століття вражає дослідників своїми надзвичайно специфічними особливостями як в географічному, так і в цивілізаційному відношенні. Впродовж багатьох століть саме Балканський півострів був осередком «високої культури» античної Греції та колыскою самої ідеї Європи. У той же час після османського завоювання та кількох століть турецької окупації Балкани в культурному відношенні стали сприйматись як своєрідне заперечення Європи – населений східними варварами відсталий екзотичний регіон, який не відповідає високим європейським стандартам цивілізованості та прогресу.

Надзвичайно гетерогенне середовище, яке історично сформувалось на Балканах під впливом центральноєвропейських, візантійських та османських традицій, створило своєрідний культурно-політичний феномен «балканізму». «Балканський стереотип» європейців характеризується такими рисами, як авторитарний державний контроль, ментальна амбівалентність, релігійний фанатизм, етнічна строкатість, культурна провінційність, азійська жорстокість, відсутність динамізму та інфантильна несамостійність. З неприхованою іронією болгарський дослідник В. Михайлов наголошує, що в уявленні більшості європейців Балкани починаються там, де закінчується Європа: «Інакше кажучи, там, де порядок, право і чистота поступаються місцем поганям дорогам, покинутим будівлям, нетрям циганських таборів, антисанітарії, архітектурній еkleктиці та хаосу. У ментальних картах мешканців балканських країн ще кілька десятиліть тому Європа починалась за кордоном Австрії».

Цілком природно, що в політичному і культурному розумінні «балканський регіон» виявився значно більшим, ніж в суто фізико-географічному плані. «Великі Балкани» охоплюють території Греції, Болгарії, Сербії, Чорногорії, Хорватії, Румунії, Словенії, Македонії, Албанії, Косова, Боснії і Герцеговини. Також інколи до цього переліку включають Молдову, Кіпр та Угорщину. В той же час Туреччина, попри той факт, що частина її території знаходиться на Балканському півострові, зазвичай відноситься до не балканських та не європейських країн. Тобто коли заходить мова про балканські країни, переважно йдеться про держави, які виникли на уламках Османської імперії в Європі, за виключенням самої Туреччини.

З кінця XIX ст. триває дискусія, які народи слід вважати «балканськими». Зазвичай греки, серби, чорногорці, македонці, болгары, албанці, босняки (мусульмани) не заперечують свою балканську ідентичність, на відміну від хорватів, словенців та румун. Так, радикальні хорватські націоналісти наголошують, що їх народ не має нічого спільного з сербами, чорногорцями і босняками, а значна частина хорватських географів взагалі заперечує існування самого Балканського півострова, вважаючи Балкани «виключно геополітичною категорією». Акцентуючи увагу на своїх

цивілізаційних зв'язках з Центральною і Західною Європою, хорвати, словенці та румуни відкидають ідею про належність до балканських народів і позиціонують себе як центральноєвропейські нації. Подібне відношення пояснюється негативними асоціаціями та низьким рівнем престижу «балканської» ідентифікації, внаслідок чого в міжнародних ініціативах останнім часом вживається термін «країни Південно-Східної Європи», який має підкреслити європейську приналежність країн Балканського півострова.

Сучасні політичні нації та національні держави на Балканах сформувались в процесі національно-визвольної боротьби проти Оттоманської Порти та жорсткої конкуренції з іншими країнами. Історія безперервного конфлікту в цьому регіоні навіть призвела до появи в тлумачних словниках терміну «балканізація», який визначається як процес «фрагментації великої політичної одиниці на кілька дрібних держав, між якими склалися ворожі відносини». Відповідно, політика пам'яті балканських країн завжди несла на собі характерний відбиток їх історичного шляху.

З одного боку національне відродження і державне будівництво балканських народів відбувалося за типовою європейською схемою: створення концепції вітчизняної історії, кодифікація і впорядкування мови, романтизація і популяризація національної культури (традиційне вбрання, пісні, свята, обряди), вшанування національної символіки, апологія вітчизняних досягнень, створення незалежної держави і церкви. В цей ряд добре вписується і процес «очищення» усього національного життя від будь-яких елементів, які б нагадували про колишню турецьку гегемонію – ліквідація мовних запозичень та географічних топонімів, знищення усіх «місць пам'яті» (за термінологією П. Нора) аж до заміни особистих імен та прізвищ громадян. Після здобуття незалежності подібні чистки постійно проводилися вже по відношенню і до «братніх» балканських народів-конкурентів. Процес конструювання нації передбачав також придушення всередині країни всіх конкуруючих ідентичностей та зовнішньополітичну пропаганду, на зразок «поширення еллінізму» грецьким міністерством народної освіти в середині XIX ст. Проте існували і певні риси, які були характерні виключно для балканської державної політики пам'яті.

Перш за все йдеться про фантастичну мегаломанію і жадання величі, яке було нав'язане правлячими елітами підлеглому населенню. Некритично запозичивши імперські доктрини великих європейських держав, провладна верхівка балканських країн звалила на тендітні плечі малочисельних народів новостворених країн невідомий тягар «слави забутих предків», обумовивши ментальний злам свідомості – усвідомлення цілковитої нікчемності у поєднанні з твердим переконанням у власній величі. Ця grimуча суміш невдоволених амбіцій, авантюризму та інфантильної безвідповідальності стала сприятливим середовищем для розв'язання багатьох війн і переворотів, міцно закріпивши за Балканами репутацію «порохової діжки Європи». Спроби реалізації проектів Великої Греції,

Великої Сербії, Великої Болгарії, Великої Румунії, Великої Албанії, Великої Хорватії, Великої Словенії, Великої Македонії призвели до перманентного протистояння із численними жертвами, адже навіть якби Балканський півострів займав вдсятеро більшу територію, вмістити таку кількість «величі» він все одно б не зміг.

На відміну від традиційної концепції європейського націоналізму, яка вимагає об'єднання усього народу в межах його етнічних земель в одній державі, балканські очільники (за винятком хіба що Хорватії та Словенії) претендували також і на території, на яких представники їх народу мешкали або дуже давно, або й ніколи не жили. Прикладом найбільш вражаючої мегаломанії може слугувати доктрина так званої «Великої ідеї» (*Μεγάλη Ιδέα* – термін прем'єр-міністра Іоанніса Колеттіса), в якій грецькі інтелектуали XVIII – XIX століть докладно і розлого обґрунтували імперську долю сучасних еллінів. В різних варіаціях «Велика ідея» могла означати поступове захоплення влади греками в Оттоманській Порті, реставрацію Візантії з центром в Константинополі або відновлення «Великої Греції» (низка грецьких колоній) на узбережжі Середземного та Чорного морів. Як і слід було очікувати, навіть обмежена спроба реалізації на практиці цієї химери прем'єром Венізелосом після Першої світової війни призвела до катастрофічної поразки від турків і жахливої етнічної чистки на узбережжі Малої Азії. Замість анексії Західної Анатолії та Східної Фракії, де частка грецького населення складала близько 20%, Греція отримала 1 млн. 200 тис. біженців з цих територій, на яких елліни жили впродовж останніх трьох тисячоліть.

Іншим зразком провінційного балканського імперіалізму може слугувати проєкт Великої Сербії. Від самого початку XIX ст. різні сербські політики розробляли різноманітні концепції об'єднання балканських слов'ян під сербським керівництвом. Найбільш радикальні сербські націоналісти взагалі заперечували сам факт існування хорватів або босняків, витлумачуючи їх як сербів, силоміць навернених в католицизм та іслам. Нарешті, в XX ст. ідеї Івана Юговича та Ілії Гарашаніна було втілено у життя, проте і Королівство Югославія, і Соціалістична Федеративна Республіка Югославія завершили свою нетривалу історію розпадом, жорстокою громадянською війною, кривавою різаниною та етнічними чистками. Так само поразка очікувала Велику Румунію з кордонами на Дніпрі та Велику Болгарію в межах середньовічного Болгарського царства Сімеона Великого. На початок XXI ст. лише албанські націоналісти не просто плекають амбіційні плани, але й ведуть гібридні війни проти своїх сусідів сербів (Косово, Прешевська долина) та македонців (Тетово, Куманово), проте і доля Великої Албанії видається доволі передбачуваною.

Другою характерною особливістю політики пам'яті балканських країн слід назвати наголос на історичній спадковості. Безумовно, політичні концепції будь-якої нації вкорінені у сивій давнині, а інтелектуали шукають у «старих добрих часах» приклади для протиставлення «ганебній сучасності».

Саме в прадавні часи ховається невдоволена status quo фантазія, адже, як говорив Ф. Ніцше, з плином часу відмінності між тим, що було давно і тим, чого не було ніколи поступово зникають. Проте у випадку з балканськими націями ми маємо справу з народами, які втратили державність ще в період середньовіччя і відновили її лише в XIX – XX ст., тому для них однією з основних цілей політики пам'яті є обґрунтування свого беззаперечного права на історичну спадщину та власну державність.

Цілком природно авторитетний професор сучасної історії Афінського університету А. Ліакос наголошує, що основний зміст національної ідеології Греції ґрунтується на уявленні про безперервність її існування в якості автентичного соціального і політичного суб'єкту з античних часів та збереженні своєї культури всупереч іноземному пануванню і окупації. Ще більш промовистим прикладом може слугувати Конституція Хорватії, автори якої в першій частині «Історичні засади» обґрунтовують історичне право хорватського народу на власну державу з тисячолітньою традицією національної самобутності та розвитком різних форм державності, докладно їх перераховуючи – від появи незалежних князівств у VII ст. до перемоги у Вітчизняній війні 1991 – 1995 років.

Подібно до племен Стародавньої Греції, які виводили свій родовід від богів та легендарних героїв, сучасні нації Південно-Східної Європи наполегливо доводять своє походження від прадавніх балканських народів, хоча часто мають до них таке ж відношення, як античні елліни до олімпійських богів. Звучить як жарт, проте болгарський цар Фердинанд вважав себе прямим нащадком візантійських імператорів і на цій підставі претендував на Константинополь (Стамбул), а Н. Чаушеску з підлеглими істориками намагався переконати весь світ, що предками сучасних румун були ромеї (римляни-візантійці).

Найбільш відомим політичним конфліктом за історичну спадщину наприкінці XX – початку XXI століть стала суперечка між Грецією та Македонією щодо назви останньої. На відміну від звичайних «війн пам'яті», які переважно ведуться на шпальтах газет та екранах телевізорів, ця боротьба від самого початку стала предметом обговорень дипломатів та юристів. Конфлікт розпочався після проголошення в 1991 році декларації незалежності «Республіки Македонія». Представники Греції заявили протест, оскільки, на їх думку, така назва нової держави була незаконним присвоєнням ім'я давньої грецької провінції, фальсифікацією історії та латентними претензіями на суверенну грецьку територію. Президент Греції К. Караманліс лаконічно висловив офіційну позицію: «Є лише одна Македонія, і вона – грецька». Греки також заперечували використання національної еллінської символіки (Вергінської зірки) на державному прапорі Македонії, організувавши в 1992 році у столиці грецької Македонії (Салоніках) мільйонний мітинг протесту проти використання назви Македонія іншою країною. Спроби дійти компромісу і назвати країну «Нова Македонія», «Славо-Македонія», «Північна Македонія» або «Верхня

Македонія» провалилися, оскільки Греція спочатку категорично заперечувала використання будь-якого варіанту зі словом «Македонія».

В результаті в ООН новостворена держава вступила під офіційною назвою «Колишня Югославська Республіка Македонія», а Греція довго не визнавала право КЮРМ на заборонене слово і досі називає її Республікою Скоп'є. Більше того, упродовж 1994-1995 років Греція запровадила проти неї торговельне ембарго, а в 2008 році наклала вето на запрошення до НАТО, посилаючись на невирішену проблему з назвою країни. У відповідь Македонія подала позов до Міжнародного суду (Гаага), який постановив, що Греція порушила двосторонні домовленості з Македонією 1995 року, в яких нащадки еллінів зобов'язувалися «не заперечувати проти вступу Македонії у міжнародні, багатосторонні та регіональні організації та інститути, членом яких є Греція, якщо Македонія буде вступати під назвою «Колишня Югославська Республіка Македонія». Разом із тим суд не зобов'язав Грецію відкликати свої заперечення. Зрештою позиція Греції дещо змінилася, і в жовтні 2013 році грецькі дипломати запропонували своїм візаві взяти назву «Слов'яно-албанська Македонія».

Не менш запеклі дискусії досі точаться серед фахових істориків обох країн. Греки наголошують на відсутності переконливих історичних доказів розселення і розвитку македонців-слов'ян на території стародавнього македонського царства, натомість дослідники зі Скоп'є ставлять під сумнів еллінське походження стародавніх македонців та грецький характер їх царства. На думку останніх Олександр Македонський та його сучасники були нащадками іллірійських племен, і лише в період діадохів почалась поступова еллінізація македонського народу. Ігноруючи непримирні історичні факти та пояснюючи надписи давньогрецькою мовою на гробниці Філіпа II і монетах Олександра Македонського «філеллінськими настроями», сучасні македонці ведуть непримиренну боротьбу за історичну спадщину і славу могутнього завойовника. В Скоп'є іменем Олександра Великого названо аеропорт, а на центральній вулиці міста встановлено його статую. Оскільки таким чином македонці порушили умови тієї ж Проміжної угоди 1995 року щодо невикористання грецьких історичних символів, місцева влада офіційно називає скульптурну композицію «вершник на коні».

Інший фронт македонським гуманітаріям доводиться тримати з боку Болгарії. Ця країна офіційно вважає македонців болгарською етнічною групою – невід'ємною складовою частиною болгарського народу, а македонську мову – західноболгарським діалектом, з яких югославська комуністична партія в середині ХХ ст. «зліпила» фальшиву націю та штучну літературну норму, підкріпивши агресивну пропаганду кримінальним покаранням за демонстрацію болгарської ідентичності (до 3,5 років тюремного ув'язнення). Софія неодноразово вимагала від Скоп'є припинення дезінформації і фальсифікації болгарської історії, отримуючи у відповідь звинувачення у відсутності поваги до великого і стародавнього македонського народу з його окремою мовою та величною державою.

Врешті решт лише перелік різноманітних «війн пам'яті» за історичну спадщину як поміж різними балканськими народами, так і в середині національних спільнот може заповнити не одну сторінку.

Третьою визначальною рисою історичної політики балканських країн можна назвати поєднання закликів до боротьби із комплексом жертви. Створені у вирі національно-визвольної боротьби проти іноземної окупації і поневолення, балканські держави завжди апелювали до насильства і сили зброї. Варто лише згадати традиційні гасла греків (свобода або смерть), македонців (свобода або смерть за Македонію), хорватів (до бою – готові), сербів (лише єдність врятує сербів), болгар (єднання створює силу). Вже згаданий А. Ліакос наголошує, що розуміння пам'яті як опору – центральна метафора політичного життя Греції, яка надає сенс тим культурним практикам, що пов'язані з історією. Концепція пам'яті як опору забезпечувала збереження цілісності грецького соціуму за умов зовнішнього тиску і загрози від більш потужних соціально-політичних суб'єктів навіть при фактичній втраті суверенітету. Дане твердження буде справедливим і по відношенню до інших балканських народів.

Так само цілям національної консолідації слугує зображення власного народу як беззахисної жертви хитрої політики великих держав та хижих сусідів. В колективній пам'яті грецького суспільства ключову роль у представленні себе жертвою відіграють травматичні переживання, пов'язані з Другою світовою війною, для республік колишньої Югославії – кривавий розпад федерації, в Румунії та Болгарії «комплекс жертви» виражений значно слабше.

РОЗДІЛ II

РОЛЬ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ В ПРОЦЕСАХ ВІДНОВЛЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВ

2.1. Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів

Сучасна Європа переживає трансформаційний процес в контексті глобальних політичних, економічних і культурних перетворень. Для України, яка шукає свій шлях в умовах війни і трансформації, пошуки спільного з європейськими країнами майбутнього гостро ставлять на порядок денний низку проблем, які нині вирішують країни-члени ЄС. Це і проблема якнайшвидшого припинення війни в Україні, проблема біженців, міграційна криза, торгівля людьми, зброєю і, звичайно, культурними цінностями.

Дослідження наслідків війн і конфліктів, криз, окупаційних і колоніальних панувань вже багато років є предметом досліджень як окремих фахівців, так і низки наукових інституцій. Однією із важливих складових цього співробітництва країн світу у культурній площині є повернення і реституції культурних цінностей, незаконно вивезених за межі країни.

Культурна спадщина, її доля за різних обставин воєнного часу з локальної перетворилася на актуальну проблему міжнародного значення і набуває сьогодні все більш глобального масштабу, іноді, викликаючи непорозуміння і навіть конфлікти між країнами. Одним із найголовніших постає завдання - відшукати культурні цінності, дослідити їх походження, історію та обопільно вирішити, для кого ці об'єкти уособлюють національну символіку, хто є їх власником або спадкоємцем, кому і у який спосіб їх повертати, і чи виставляти їх в музеях і галереях на показ?

У такому контексті не можна не згадати про нові виклики сучасної доби - експансія і вивезення з музеїв Криму цінних творів мистецтва – культурної спадщини України. Для нашої держави таке становище значно актуалізує вивчення широкої міжнародної практики, певного досвіду окремих країн у розв'язанні таких важливих проблем.

Іншою не менш важливою проблемою стало повернення української колекції «скіфського золота», яка виставлялась у музеї А. Пірсона у 2014 р. 565 експонатів були привезені з музейних фондів Криму, Києва та Одеси. Після закінчення виставки музей повинен був їх повернути Україні, однак через анексію Криму гостро постало питання – кому саме повертати ці музейні цінності, а також відновилася давня проблему відсутності в Україні загального реєстру музейних об'єктів, що суттєво ускладнило виявлення цінностей - що саме залишилося на окупованій території, а що було повернуто. Попри те, що наприкінці 2016 р. було винесено рішення суду про необхідність повернення Україні «скіфського золота», Україна змушена нести фінансові та судові витрати - платити музею в Амстердамі великі суми у євро за зберігання колекції, тощо. Експонати музеїв Києва та Одеси у супереч юридичним та іншим складнощам були повернуті до музейних

фондів.

Культурна спадщина багатьох країн, таких як Сирія, Ірак, Малі, Мексика через численні пограбування, зруйнування та крадіжки знаходиться під великою загрозою. Нелегальні розкопки пошкоджують не лише чисельні знахідки, але й руйнують цілі археологічні комплекси, а тим самим цінність та ідентифікацію об'єктів про життя минулих цивілізацій. Нелегальне вивезення культурних цінностей наносить значної шкоди культурній ідентичності та загалом країні походження. Незаконна торгівля творами мистецтва має великий попит на арт-ринку. Цьому значною мірою сприяє відкриття кордонів, поліпшення транспортних систем та політична нестабільність окремих країн. Протягом останнього десятиліття ми спостерігаємо зростаючу тенденцію незаконного обігу культурних об'єктів з регіонів, які зазнали збройного конфлікту. Чорний ринок торгівлі творами мистецтва, як і ринок підроблених товарів, стає доволі прибутковим.

Зазначимо, що вищезгадана тенденція набирає обертів на все нових обшарах. Потужним знаряддям у боротьбі проти вище зазначених явищ і показовим у цьому зв'язку є досвід роботи Міжнародної музейної ради (ICOM). На додаток до інформації, що міститься в базі даних ЮНЕСКО, Міжнародна рада музеїв за підтримки Державного департаменту США опублікувала Червоний список кризових та конфліктних регіонів світу, культурні цінності яких знаходяться під великою загрозою. Ця інформація також розміщена в базі даних INTERPOL. Таким чином, робляться раціональні кроки щодо з'ясування походження культурної спадщини.

Важливо підкреслити, що INTERPOL працює над популяризацією проблеми не лише серед співробітників поліції, а й дилерів арт-ринку та антикваріату, серед власників творів мистецтва, відповідних організацій та широкої громадськості, відіграє активну роль в обміні інформацією. Така співпраця дозволяє зміцнити зусилля, спрямовані на подолання незаконних дій щодо світової культурної спадщини.

Зміцненню правової бази у сфері захисту культурних цінностей після завершення Другої світової війни сприяла кодифікація міжнародного гуманітарного права, здійснена за ініціативи ЮНЕСКО у 1954 р. Це «Конвенція і Протокол про охорону культурних цінностей у випадку збройних конфліктів» 1954 р., Конвенція «Про заходи, направлені на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачу права власності на культурні цінності» 1970 р., Конвенція «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» 1972 р. Важливим у цьому зв'язку є дотримання міждержавних домовленостей без порушення норм національного законодавства.

Варто також згадати про той факт, що Україна свого часу не приєдналася до другого протоколу Гаазької конвенції від 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а це доволі уразливо і нині спрацювало не на користь нашої держави. Отже, важливим і вкрай необхідним є приєднання України до основних міжнародних конвенцій, угод,

протоколів з метою захисту і збереження національної культурної спадщини, з тим, щоб в колі європейських країн на паритетних засадах, вирішувати питання повернення і реституції культурних цінностей.

Політико-правовою базою, підґрунтям у справі реституції творів мистецтва та культурних цінностей для багатьох країн стали напрацювання Міжнародної Вашингтонської конференції з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.). Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав-підписантів, покликані перевірити свої фонди на предмет їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, які були незаконно відчужені за часів панування націонал-соціалістів. У контексті окресленого кола питань, особливу увагу було приділено проблемі пограбованих творів мистецтва. Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту стала ключовою подією світового значення у справі пошуку, повернення і реституції культурних цінностей, втрачених у різних країнах світу. Під час конференції особливу увагу було приділено проблемі награваних творів мистецтва та прийнято низку важливих положень – щодо необхідності здійснення ідентифікації награваних та конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців тощо.

На Вашингтонській конференції представники 44 держав дійшли спільної згоди про те, що пошуки та повернення розкрадених творів мистецтва у період з 1933 - 1945 рр. більше не повинно підпадати під дію будь-яких обмежень.

Слід зазначити, що після Другої світової війни з утвердженням нового світового правопорядку у межах Європи та євроатлантичного ареалу актуалізувалися проблеми реституції культурних цінностей. Якщо у перші повоєнні десятиліття проходила так звана Велика реституція, то друга реституційна хвиля розпочалася з кінця 1980-х рр. і триває досі.

У цьому відношенні особливо важливим є досвід Німеччини і Польщі останніх десятиліть у розв'язанні проблем розшуку та реституції втрачених, викрадених чи незаконно відчужених творів мистецтва.

Варто підкреслити, що Німеччина і Польща намагалися здебільшого виважено підходити до вирішення таких делікатних і болючих питань у двосторонніх відносинах. Починаючи з 1992 р. об'єднана Німеччина і Польща ведуть переговори на основі договору про добросусідство і шукають можливості задля вирішення непорозумінь, що виникли. Однак, донині зроблені кроки ще не принесли бажаних результатів.

Поряд із наслідками Другої світової війни і складнощами, які ще мають бути подолані, варто назвати окремі приклади повернення безцінних картин, вивезених під час війни. Так, доволі яскравими прикладами непорозумінь та кооперації між Німеччиною і Польщею є багаторічна боротьба шанувальників мистецтва за картину «Пані з горностаєм».

Важливу роль свого часу ця картина відіграла у поліпшенні відносин між Німеччиною і Польщею. Варто зазначити, що саме у 2000 рр. відбулося

певне зміцнення німецько-польських зв'язків у культурній сфері. Яскравим прикладом цьому стала виставка «Обличчя ренесансу» 2011 р., організована берлінським Музеєм Бодє спільно з нью-йоркським Метрополітен музеєм мистецтв, яка стала важливою подією у культурному житті столиці Німеччини. На виставці були продемонстровані полотна з п'ятидесяти музеїв світу, вперше в одній експозиції організаторам вдалося зібрати близько 150 портретів епохи Відродження. Серед інших особливо виділили одну картину - «Пані з горностаєм», написану Леонардо да Вінчі у період 1489-1490 рр. для герцога Мілана Людовіко Сфорца.

Слід наголосити на культурно-історичному значенні цього шедедру, який став досягненням у портретному мистецтві. Поява такого цінного експонату на експозиції в Берліні через багато років дискусій і суперечок між двома країнами підкреслила його історичну значущість. Отже передачу Республікою Польща картини «Пані з горностаєм» у тимчасове користування берлінському музею варто розцінювати як жест порозуміння та примирення.

Не можна не погодитися із твердженням С. Кота - керівника центру з вивчення втрачених культурних цінностей «Інституту історії України НАН України» - світовий досвід показує, що втрати національних культурних цінностей не мають термінів давнини. За необхідне вбачається забезпечити науковий супровід реституційних процесів: не припиняти здійснення пошуку культурних цінностей польського, німецького, австрійського, українського походження у приватних колекціях, музеях та інших установах, поширювати інформацію про здійснювані заходи. Це, у свою чергу, дасть підстави і збільшить шанси для збереження та повернення культурної спадщини країні походження.

Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни - це складові, які і сьогодні з новою силою сколихують людство. Нині актуальною видається проблема захисту і збереження української культурної спадщини і тим самим недопущення послаблення захисту європейської. Як відомо, внаслідок війн і конфліктів, що спалахують в одних країнах, відлуння відчувається далеко за їх межами і, не в останню чергу, це відбивається на творах мистецтва, культурних цінностях. Актуальним залишається питання поліпшення захисту культурних цінностей, запобігання їх вивезення за кордон, продажу або навіть знищення під час та у наслідок війн і збройних конфліктів.

Зростає й актуальність поліпшення правового поля цієї діяльності. Надто важливо, щоб передова практика, кращі надбання у цій площині світової спільноти, особливо європейських країн стали слухними орієнтирами й для сучасної України. Адже європейський стратегічний курс нашої держави і суспільства має пронизувати всі царини буття, слухно доповнюватися широкою практикою, зокрема і вимірами культурної сфери.

2.2. Міжнародні санкції як інструмент впливу на агресора: історія і сьогодення

Аналіз застосування різноманітних санкцій щодо Югославії, низки країн латинської Америки, Ірану, Іраку, Сирії, Судану, Китаю і, звичайно ж, Росії незаперечно свідчить про те, що, за великим рахунком, практично ніколи у попередній історії реалізація санкційної стратегії не була до кінця послідовною, через те, що цьому заважали бізнес-інтереси і саме тому видається цілком закономірним, що, зазвичай, лише пряме збройне втручання регіональних чи оонівських сил особливого призначення або його загроза, дозволяла досягти поставлених цілей, що так чи інакше також є свідченням неефективності попереднього застосування санкцій. З іншого боку, в процесі накладання санкцій насамперед згідно відповідних резолюцій ООН, ця організація, так чи інакше, вимушена враховувати небезпеку гуманітарної катастрофи на підсанкційних територіях.

Розкриваючи історію застосування міжнародних, в тому числі, регіональних та національних санкцій, звернемось до класичної ситуації в якій повною мірою проявились практично всі нерозв'язані й нині проблеми, що виникають в процесі розробки та застосування санкцій – багатолітня економічна боротьба США та їх союзників проти спроб Ірану реалізувати буцімто суто дослідницьку власну ядерну програму, а фактично створити ядерну зброю. Як відомо, застосування перших американських санкцій проти Ірану розпочався ще у 1978 році й не припиняється досьогодні, загострившись після того, як Д.Трамп вийшов із ядерної угоди, яка дозволяла Ірану відновити експорт нафти (проти такої позиції США сьогодні виступають країни ЄС). Проте вельми показово, що всі намагання примусити Іран відмовитись від створення власної ядерної зброї та нинішнього антизрайльського зовнішньополітичного курсу поки що не привели до очікуваних результатів. Це пов'язано з усім комплексом суперечностей, а інколи й прихованих конфліктів, між головними, за економічним та збройним потенціалом, світовими геополітичними гравцями. Передусім йдеться про США, які протягом багатьох років тиснули на своїх міжнародних партнерів, намагаючись примусити їх відмовитись від співробітництва з Іраном та, як завжди вибірково, надавали санкціям фірми, що співпрацюють з Іраном та Китаєм, Росією, Великою Британією, Францією, Німеччиною, низкою третіх країн.

Доводиться констатувати, що у цій тривалій боротьбі за прощтовхування санкцій через Раду Безпеки або, навпаки, гальмування цієї процедури всі вищезгадані держави під високими гаслами щодо порятунку світу від небезпеки ядерної катастрофи, боротьби зі світовим ісламським тероризмом, необхідності побудови демократії у країнах Близького Сходу тощо, насправді передусім переслідували власні економічні та геополітичні інтереси, що мають мало спільного з офіційно проголошеними благами намірами. Так, США, вимагаючи припинення розробки Іраном ядерної зброї (фактично у відповідь на її створення Ізраїлем) захищали і захищають своїх

стратегічних союзників на Близькому Сході – Ізраїль та Саудівську Аравію, а головне, прагнуть залишити за собою контроль над головною нафтовою скарбницею світу – Близьким Сходом, а також побіжно намагаються відвоювати частину європейського ринку вуглеців, шляхом перекриття інших каналів їх поставки. При цьому, як і у випадку накладання економічних санкцій на Ірак, у кінцевому підсумку Америка в процесі санкційної боротьби проти розповсюдження ядерної зброї та ісламської терористичної загрози, прагнула і прагне досягти повалення існуючих в цих країнах нелояльних політичних режимів і поставити при владі «демократичні» маріонеткові уряди, які, як мінімум, не заважали б реалізації транснаціональних інтересів у цьому регіоні. В цьому плані вельми показово, що незважаючи на визнання позитивної дії санкційного режиму, зокрема погодження Іраку на відновлення всіх форм міжнародного контролю над потенційно небезпечними об'єктами на своїй території та заклики європейських країн пом'якшити цей режим, США провели дві військові операції на території Іраку, фактично окупувавши його.

Китай, який так чи інакше, майже скрізь гальмує процес накладання будь-яких санкцій і виступає проти цього інструменту зовнішньо-економічного тиску як такого, теж, передусім, послуговується прагматичними інтересами. Потребуючи величезних обсягів нафти і газу для своєї гігантської промисловості переважно індустріального типу ця держава також прагне здійснювати геоекономічний контроль над головними постачальниками вуглеців – Казахстаном, Близьким Сходом та Північною Африкою (зокрема Суданом). Але щоб не втратити величезний ринок збуту в США, Китай зазвичай вимушений іти на часткові поступки своєму головному економічному партнеру, при цьому, намагаючись максимально послабити санкційний тиск на своїх сателітів.

Щодо Росії, то на початку застосування антиіранських санкцій її ВПК активно боровся за іранські замовлення на продаж зброї (вартість контракту – близько 25 млрд. дол.) та контракти на побудову в Ірані ядерних об'єктів, включаючи ядерні реактори (що дозволяло зберегти до 20 тисяч висококваліфікованих робочих місць та утримати на плаву російську атомну галузь); а також, наслідуючи політику СРСР, Росія прагнула і прагне контролювати регіон Близького Сходу, безпосередньо наближений до своїх південних кордонів.

Що ж до європейських країн, які через свого лобіста постійного члена Ради Безпеки - Францію також прагнули «продати» свої енергетичні, але вже імпортні, інтереси, то вони довгий час намагались в інтересах власного бізнесу максимально пом'якшувати санкції проти Ірану. В цілому ж всі ці, подекуди протилежні, мотиви у сукупності з накладанням США санкцій на китайські та російські фірми-порушники економічної блокади, утворювало і утворює в поточний момент вкрай складну неоднозначну та мінливу, а головне, вибухонебезпечну ситуацію, яка практично унеможливує точне прорахування кількості санкцій для досягнення необхідного ефекту –

максимальної проамериканської лояльності Ірану та потенційні наслідки від їх застосування.

Конфлікти навколо накладання санкцій на Іран між США, Росією, ЄС та Китаєм за багатьма параметрами дотичні до тих, що виникли внаслідок російської агресії проти України, що дозволяє відповідним українським установам робити аналітичні висновки стосовно можливих варіантів поведінки нинішніх «миротворців» у стосунках з Росією та наслідків цих стосунків для нашої держави. Зокрема, йдеться про намагання США, Німеччини, Китаю та інших держав поєднати грішне з праведним: високі ідеали боротьби за мир і гранично прагматичні, часто не афішовані, приватні бізнесові інтереси що, звичайно, аж ніяк не сприяє максимально швидкому припиненню війни на Сході України, позаяк принаймні до останнього часу саме такий політичний та економічний утилітаризм Заходу давав Росії можливість мінімізувати негативний ефект від застосовуваних проти неї міжнародних санкцій.

Необхідно підкреслити: відносно інших держав, які в історії ХХ ст. також підлягали санкційному покаранню, саме Росія є найбільш незручним об'єктом для застосування санкцій. Адже насамперед ця держава володіє успадкованим від СРСР, як мінімум, другим за потужністю ядерним потенціалом, відповідними технологіями виробництва ядерної зброї та засобів її доставки. Усвідомлюючи значущість вищезгаданого чинника для приборкання західних еліт, керівництво Росії витрачає велику частину бюджету на модернізацію своїх збройних сил, і, передусім, ядерної тріади.

Подібна ситуація диктує необхідність розробки механізму поступового введення санкцій для того, щоб не надто дестабілізувати ситуацію в країні та не спровокувати правлячий режим, з його прагненням до постійного «підвищення ставки», що постійно робить В.Путін, до ескалації воєнних дій. Також важливим стримуючим чинником у застосуванні вкрай жорстких санкцій є те, що вони можуть стати потужним каталізатором катастрофічного занепаду російської економіки, небезпека якого цілком реальна.

Наступним важливим компонентом, що ускладнює розробку і успішне застосування санкцій є величезні природні ресурси євразійської однієї восьмої суходолу планети. Саме завдяки розпродажу цих ресурсів за останній період путінського правління відбувається не тільки постійна модернізація ядерних і звичайних озброєнь та утримання хоча б відносно прийняттого рівня життя населення, а й підкуп західних політиків, бізнесменів та журналістів. Взагалі, при оцінці ефективності застосування санкцій не можна не враховувати того, що навіть за переважно сировинного характеру російської «економіки труби» (від експорту енергоносіїв отримується валютна виручка, що за неофіційними даними дозволяє сформувати до 60% бюджету), за ВВП економіка Росії займає одинадцяте місце в світі, а за паритетом купівельної спроможності – шосте, що дає можливість принаймні деякий час протистояти санкціям.

У російському експертному середовищі існують полярні оцінки санкційного впливу. Одні експерти вважають, що навіть посилені санкції суттєво не впливають на стан російської економіки, яка, попри свою стагнацію, має великий потенціал стабільності, а також часто неафішовану підтримку з боку багатьох західних і східних політиків та бізнес-структур, внаслідок чого практично необмежений час зможе забезпечувати більш-менш пристойний, за російськими мірками, рівень життя для населення країни.

В цілому російські і західні експерти вважають, що лише значно більш жорсткі санкції можуть справді стати загрозою для путінського режиму. Німецькі аналітики до таких заходів відносять заборону експорту російських вуглеців, а також відключення Росії від системи міжбанківських фінансових телекомунікацій – SWIFT. Такої ж думки притримується і український економіст Е.Нейман. Але, водночас, через небажання доводити Росію до економічного колапсу, фахівці передбачають, що ймовірність відключення Росії від SWIFT досить невисока.

Навпаки, відверто опозиційні путінському режиму аналітики С.Демура та В.Жуковський переконані, що, за словами багатьох російських функціонерів, «смішні» санкції уже невдовзі призведуть до колапсу економіки і всього суспільного життя Росії.

Нарешті, такі російські науковці, як Н.Зубаревич, С.Губанов, В.Соловей, С.Сулакшин, В.Сімчера вважають що у путінській Росії ще існує резерв відносної стабільності у декілька років, що для України в її нинішньому кризовому стані цілком може бути критичним.

Серйозною проблемою є специфічність російського, менталітету, в його нинішньому вигляді, що, знов-таки, робить малопередбачуваною реакцію навіть на реально жорсткі та руйнівні санкції. Принаймні, великою залишається ймовірність консолідації суспільства навколо путінського клану у випадку, якщо останньому знову вдасться черговий раз списати всі негаразди всередині країни на підступи Заходу.

Окрім вельми поміркованих міжнародних санкцій, запроваджених влітку 2014 року за анексію Росією Криму (попри те, що вони розширились президентськими указами загалом 18 разів), нові санкційні обмеження було запроваджено 29 грудня 2016 р. коли Вашингтон оголосив про втручання Росії в американські чергові президентські вибори (після того, як президенту Б.Обамі розвідувальна спільнота США надала доповідь під назвою «Про шкідливу російську діяльність у кіберпросторі»). Крім того, як відомо, США депортували з країни 35 російських дипломатів та наклали арешт на два об'єкти російської дипломатичної власності.

У липні 2017 року Конгрес прийняв закон «Щодо протидії противникам Америки за допомогою санкцій», в який інкорпоровані раніше внесені окремо законопроекти о санкціях проти Ірану, КНДР та Росії, після чого відмінити санкції президентським указом стало неможливо. Показово, що саме проти російської частини закону виступав Д.Трамп, –

використовуючи для її оцінки терміни з лексики бізнесменів, він заявив, що це «погана обгородка». Очевидно у відповідь на ці демарші закон було прийнято повним консенсусом обох палат: Сенат проголосував за цей закон 98 голосами проти двох; Палата представників прийняла закон переважною більшістю – 419:3, після чого президент також був позбавлений можливості накладати вето на цей законопроект.

Санкційний тиск на Росію, особливо з боку США, протягом 2018 року, неухильно наростає, що, безумовно, послаблює економіку РФ, яка і без того стагнує з 2008 року. Звичайно, не слід скидати з рахунку і те, що нещодавно американський Конгрес, ухваливши бюджет на оборонні потреби США на 2019 р., передбачив виділення у наступному році 250 мільйонів дол. на допомогу в сфері безпеки для України, причому 50 млн. дол. зазначеної суми має бути спрямовано на летальні види озброєнь. До цього слід додати і поставку Україні летальної зброї, зокрема, першої партії протитанкових комплексів «Джевелін». У Кремлі не можуть не рахуватися з неодноразовими рішучими заявами американського радника з питань України К.Волкера, щодо готовності допомогти Україні у разі ескалації Росією збройного конфлікту. Особливо ця допомога стане значущою у тому випадку, якщо Американський Конгрес, попри офіційний та прихований опір європейських членів НАТО, східноєвропейських сателітів Росії, а також Китаю та Індії, все ж таки запровадить другий і третій пакети санкцій, можливість чого передбачена у разі невиконання вимог вже запровадженого першого пакету.

Але навіть якщо стратегічна мета запровадження санкцій – усунення від влади самого режиму В.Путіна, яку вже прямо сформульовано у відповідних документах Держдепу і заявах багатьох американських політиків, і буде досягнута, існує реальна загроза, що на заміну йому прийде ще більш реакційний і небезпечний клан.

Крім того, ефективність всіх заходів суттєво знижується через низку вкрай складних обставин, пов'язаних із ставленням держав-миротворців до України. Йдеться про відсутність єдності між США та ЄС з питання продовження економічної блокади Росії, прив'язку теми зняття санкцій до імплементації так званих Мінських угод, які насправді дозволяють перетворити так звані незалежні Донецьку та Луганську республіки на постійні вогнища антиукраїнського сепаратизму інтегровані в українську територію.

До цього можна додати постійні заяви лідерів праворадикальних та ліворадикальних сил в Угорщині, Австрії, Франції, Італії, Німеччині про начебто історичну належність Криму Росії, справедливість приєднання цього півострова до РФ, та необхідність скасування будь-яких «антиросійських» санкцій взагалі тощо.

З метою недопущення сваволі й гегемоністських посягань, особливо з боку держав економічних і воєнних важковаговиків, існує потреба (в структурі ООН чи у якості самостійної міжнародної організації) у створенні

вищого арбітражу або наглядової ради, яка б могла виступити третейським суддею навіть стосовно колізій, що виникають на рівні ООН. Цікаво, що показником певного усвідомлення цієї проблеми на вищому наддержавному рівні є створення Комісії з міжнародного права – дорадчого органу Генеральної Асамблеї ООН, що складається з тридцяти чотирьох юристів-міжнародників, які користуються визнаним авторитетом у галузі міжнародного права і виступають не у якості представників урядів і держав, а у своїй особистій якості (члени комісії обираються Генеральною Асамблеєю ООН терміном на 5 років).

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у своєрідному світовому суді присяжних, що мав би право відкладного вето щодо рішень будь-якого міжнародного арбітражу, в тому числі й стосовно реалізації санкцій та навіть міжнародних миротворчих воєнних операцій, ухвалених на рівні Ради Безпеки ООН, і складався б не просто із представників різних держав, а із особистостей, що мають безсумнівний інтелектуальний та моральний авторитет у світовій спільноті.

2.3. Протидія світової спільноти анексії Криму й війні на Донбасі: форми, напрями, перспективи

Порушення територіальної цілісності України внаслідок окупації та незаконної анексії Криму разом з військовими діями на її сході, розглядається нашою державою як пряма загроза та головний зовнішній виклик національній безпеці, подолання якого є пріоритетним завданням її зовнішньої політики. У вирішенні цього питання українське керівництво та дипломатія надають особливу увагу процесу консолідації зусиль світової спільноти в протидії анексії Криму в межах міжнародних безпекових організацій і форумів, через співпрацю з союзниками України, насамперед США, ЄС та НАТО, а також ООН.

27 березня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію A/RES/68/262, у якій підтверджувався суверенітет й територіальна цілісність України у її міжнародно-визнаних кордонах та визнавалися незаконними будь-які зміни статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополя на основі результатів так званого «загальнокримського» референдуму 14 березня 2014 р.

Новим кроком на шляху поглиблення розуміння сутності політики Росії щодо Криму стало прийняття 15 листопада 2016 р. Резолюції щодо ситуації з правами людини на півострові. Головною особливістю документу стало те, що у ньому ООН, а, отже, й світова спільнота визнала Росію країною-окупантом, а зміни у статусі Криму – його анексією. Резолюція містить детальну характеристику порушень і зловживань, що чинить нинішня окупаційна влада в Криму: позасудових вбивств, викрадень, залякувань, довільних затримань, тортур і жорстокого поводження з в'язнями, порушення демократичних свобод тощо. Окрема увага у документі приділена рішенню Верховного Суду РФ від 29 вересня 2016 р., у якому

Меджліс кримськотатарського народу визнається «екстремістською організацією» та забороняється його діяльність.

19 грудня 2017 р. Генеральна Асамблея ООН проголосувала за новий проект Резолюції щодо прав людини в Криму. Характерно, що в кожному новому документі значно поглиблюється усвідомлення світовою спільнотою тимчасовості анексії Криму Росією та з'являються нові, чіткіші позиції щодо головних завдань світової громадськості у боротьбі за повернення півострова Україні.

Позиція держав ЄС щодо анексованого Криму чітко простежується на рівні актів, зокрема, у Резолюції Європарламенту щодо тиску Росії на країни «Східного партнерства» від 16 квітня 2014 р. У документі підкреслюються незаконність референдуму, організованого 16 березня 2014 р. в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі. Європарламент підтвердив власну підтримку суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності України. Із серпня 2014 р. ЄС запровадив торговельні санкції щодо товарів, виготовлених в Криму та Севастополі, а також заборони на здійснення інвестиційної діяльності європейцям і європейським компаніям в Криму, на купівлю нерухомості чи підприємств на півострові, на фінансування кримських компаній, надання туристичних послуг у Криму чи Севастополі тощо.

Важливе значення для мобілізації потенціалу ЄС з протидії російської агресії проти України та анексії Криму мали рішення саміту ЄС-Україна, що відбувся у Брюсселі 9 липня 2018 р. У Спільній Заяві саміту викладена розгорнута позиція ЄС щодо анексії Криму – засудження безумовного порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Новим елементом у зазначеному документі стало засудження будівництва Керченського мосту без згоди України, а також подальшої мілітаризації півострова та Чорного і Азовського морів.

Активну роботу у напрямку мобілізації світової спільноти у боротьбі проти анексії Криму Україна здійснює разом із НАТО. 2 березня 2014 р. Північноатлантична рада засудила дії Росії в Криму, назвавши їх порушенням міжнародних правових норм, зокрема Будапештського меморандуму та українсько-російського Договору про дружбу та співпрацю.

На останньому саміті НАТО у Брюсселі 8-11 липня 2018 р. була представлена розгорнута доповідь Північноатлантичного Альянсу щодо анексії Криму з урахуванням набутого досвіду та уроків після лютого 2014 р. На її основі була прийнята декларація, у якій рішуче засуджується порушення прав людини та дискримінаційна практика російської влади в Криму щодо різних етнічних, політичних та релігійних груп і вимагається негайно звільнити всіх в'язнів і репресованих громадян України у Криму та Росії. Підкреслюється незмінність рішучої підтримки територіальної цілісності і суверенітету України в її міжнародно-визначених кордонах. Також у документі зазначається, що російська мілітаризація Криму створює

подальшу загрозу незалежності України та підриває регіональну безпекову стабільність.

Для зміцнення національної безпеки України, зокрема у справі мобілізації протидії світової спільноти анексії Криму, вирішальне значення має нині позиція США як найвпливовішого союзника України. Обрання президентом Д. Трампа, попри сподівання РФ, сприяло посиленню організації опору головних міжнародних безпекових структур і окремих країн щодо анексії Криму. Зустріч президентів США та Росії в Гельсінкі 16 липня 2018 р. викликала досить серйозне занепокоєння світової спільноти щодо нечіткої безпекової позиції Д. Трампа, однак рішучість Конгресу, зокрема Сенату, США, окремих впливових конгресменів, американських спецслужб та організацій призвела до появи надважливого документу – «Кримської декларації» від 25 липня 2018 р. У ній зазначені основні принципи довгострокової стратегії США стосовно анексії Криму, з урахуванням набутого досвіду американської дипломатії у минулому.

У «Кримській декларації» наголошується на тому, що спробувавши анексувати Крим, Росія намагається підірвати фундаментальний принцип, згідно з яким жодна країна не може змінити кордони іншою силою. РФ, зазначається у документі, також погодилась із цим принципом, визначеним Статутом ООН та затвердженим у Гельсінкських угодах 1975 р. Виходячи з так званого «балтійського прецеденту» в історії американської дипломатії, а саме про не визнання США окупації трьох балтійських країн Радянським Союзом, що було офіційно оформлено Декларацією Веллса (1940 р.), стає зрозумілим, що США розраховують на досить довгий історичний період перебування Криму у складі РФ за аналогією до долі країн Балтії – доки докорінно не зміниться ситуація в самій Росії або навколо неї.

Незаконна анексія РФ Криму і початок війни на Донбасі призвели до руйнування основ європейської системи безпеки та засвідчили недієвість міжнародних безпекових механізмів, що виявились застарілими і такими, що не відповідають сучасним викликам та загрозам. Вироблення нових методів врегулювання світових криз сьогодення, зокрема на сході України, може зробити практично неможливим виникнення подібних конфліктів у майбутньому. Наголосимо на тому, що війна на сході України є проявом сучасної гібридної війни, а способи її вирішення – ефективними заходами протидії гібридним технологіям.

Першими дипломатичними кроками щодо врегулювання збройного конфлікту між Росією та Україною була Женевська зустріч у квітні 2014 р. за участю вищих дипломатичних представників України, ЄС, США та РФ, під час якої було досягнуто домовленостей щодо звільнення захоплених бойовиками будівель на сході країни та амністії протестувальників. Для деескалації ситуації США, ЄС та РФ зобов'язалися підтримувати Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ на непідконтрольній українській владі території.

Вагомими спробами досягнення тимчасового перемир'я та припинення вогню були домовленості у Мінську 2014-2015 рр. (Мінськ-1 та Мінськ-2) та

їх підтримка світовою спільнотою. Але вони не були реалізовані, через недотримання їх умов з боку бойовиків.

Після узгодження положень затверджених у Мінську у лютому 2015 р. Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію щодо України № 2202 (2015) на підтримку мінських домовленостей. Але нині ООН бракує ефективних інструментів, щоб притягнути країну-агресора до відповідальності, а механізм санкцій Ради Безпеки ООН, який застосовується у відповідь на дії країн, що порушують мир, не є дієвим проти держави-агресора, яка є постійним членом Ради Безпеки. Росія двічі накладала вето під час розгляду українських питань Радою Безпеки ООН. Також через загрозу російського «вето» блокується запровадження міжнародної миротворчої місії в Україні задля стабілізації ситуації.

Після анексії Росією Криму у березні 2014 р. почало формуватись неофіційне об'єднання на підтримку незалежності та територіальної цілісності України у світі, адже більша частина світового співтовариства виступила за захист суверенітету України. До цього об'єднання входять окремі країни (більше 30) та міжнародні організації (Amnesty International, Human Rights Watch, Святий Престол), військово-політичні союзи (НАТО, ЄС, Вишеградська група, ГУАМ, ПАРС, ОБСЄ та Рада Європи (крім РФ та деяких країн СНД), більша частина країн-членів ООН), фінансово-економічні блоки (Велика сімка, Велика двадцятка (крім РФ), МВФ, ЄБРР, Світовий банк) тощо.

Вагомою для України є будь-яка її підтримка окремими державами у ситуації, що склалась на сході. Власне, США надають Україні значну допомогу економічного, військового та політичного характеру. Протягом періоду російської агресії на території України незмінною є підтримка держави Великою Британією та Канадою. Одними з найактивніших учасників, які надають міжнародну допомогу Україні у ситуації, що склалась, є країни Балтії (які знаходяться у безпосередній близькості до держави-агресора) та Скандинавії.

У червні 2014 р. з метою налагодження дипломатичного діалогу між Україною та РФ, а також обговорення реалізації мирного плану Президента України П. Порошенка була заснована Трестороння контактна група (ТКГ), що є центральним посередницьким інструментом ОБСЄ. Загалом питання врегулювання кризи в Україні стало пріоритетом порядку денного ОБСЄ з лютого 2014 р. і до нині вдалося прийняти такі документи організації з регулювання ситуації на сході України: Рішення Постійної ради ОБСЄ від 21 березня 2014 р. «Щодо розгортання Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні»; Декларація Постійної ради ОБСЄ від 20 січня 2015 р.; Декларація на підтримку Спеціальної Моніторингової Місії ОБСЄ в Україні внаслідок трагічного інциденту, що стався 23 квітня 2017 р. У березні 2014 р. в Україні почала роботу Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ (СММ), повноваження якої щороку продовжуються ще на рік. У вересні 2016 р. СММ розробила оновлену концепцію моніторингу на українсько-російському

державному кордоні, але її реалізація ускладнюється блокуванням бойовиками доступу СММ до окупованих територій та неконтрольованої ділянки кордону, тому СММ не повністю виконує завдання, передбачені мандатом її місії.

Починаючи із подій, які відбулись в Україні у 2014 р., посилилось співробітництво між країною та НАТО у низці ключових галузей, адже Альянс повністю підтримує суверенітет та територіальну цілісність України у межах міжнародно визнаних кордонів. Допомога НАТО Україні надається через Комплексну програму допомоги (КПД), яка містить проекти щодо активізації зусиль у ключових галузях реформування та розбудови спроможностей структур безпеки, а також оборони України.

Ще одним проявом підтримки України міжнародною спільнотою стало введення міжнародних санкцій у відповідь на агресію з боку РФ починаючи з 2014 р. Санкції було введено більш ніж 40 країнами світу (деякі з них ці заходи проводять неформально, наприклад КНР). Передбачалось, поетапне введення санкцій проти РФ, починаючи із обмеження співробітництва, далі – обмеження на постачання окремих видів технологій і на завершення – санкції, направлені проти окремих секторів російської економіки. Загалом, введення санкцій проти РФ призвело до очікуваних економічних та політичних наслідків.

Варто зазначити, що агресія РФ проти України, яка призвела до війни на Донбасі, має глобальні наслідки та накладає відбиток на сучасний світовий порядок. Війна на сході України стала поштовхом до серйозних суперечок, які постали між глобальними акторами (США, ЄС, РФ, КНР) та регіонами. Внаслідок агресивної політики РФ щодо України відбулось нівелювання базових принципів міжнародного права та інститутів міжнародної безпеки. А своєчасне включення міжнародної спільноти до спроб врегулювання ситуації на ранніх етапах ескалації конфлікту, виявило солідарність дій у вирішенні посталої проблеми, зокрема через формат дипломатичних домовленостей.

2.4. Український Схід на порядку денному ООН і Ради Європи

Від самого початку збройного конфлікту на сході України в 2014 році Організація Об'єднаних Націй намагається постійно тримати в своєму полі зору розвиток подій у зазначеному регіоні. Зокрема, з цього приводу було прийнято низку резолюцій Ради Безпеки ООН. Дочірні структури Організації Об'єднаних Націй (Фонд народонаселення ООН, Агентство ООН з питань міграції, Агентство ООН у справах біженців, Офіс ООН з координації гуманітарних питань тощо) постійно надають матеріальну та фінансову допомогу постраждалим від конфлікту, проводять інформаційну та культурно-освітню роботу, організують спеціальні дослідження щодо нинішньої ситуації в конфліктному регіоні та можливих шляхів вирішення нагальних проблем.

Першим вагомим документом стосовно конфлікту на Донбасі, прийнятим РБ ООН, стала резолюція № S/RES/2166 (2014) від 21.07.2014, яку було присвячено трагічній загибелі 298 осіб, котрі перебували на літаку компанії «Малайзійські авіалінії», що виконував рейс МН17, збитому 17 липня 2014 р. над тимчасово непідконтрольною уряду територією України. У ній засуджувалися дії, що призвели до зазначеної катастрофи та заявлялося про підтримку ООН усіх зусиль, що вживаються для організації всебічного, ретельного і незалежного міжнародного розслідування цього інциденту. Надавалась позитивна оцінка діям України, які здійснювались з метою якнайшвидшого початку детального міжнародного розслідування.

Ще одним документом щодо подій на Донбасі стала резолюція РБ ООН № S/RES/2202 (2015) від 17.03.2015. У ній було заявлено про повну повагу до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України й висловлювалося тверде переконання стосовно того, що урегулювання ситуації в східних регіонах України можливе тільки шляхом мирного розв'язання нинішньої кризи. Основним змістом згаданого документу було схвалення РБ ООН «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», прийнятого і підписаного у Мінську 12 лютого 2015 р., а також заклик до учасників угод забезпечити повне виконання зазначеного «Комплексу заходів».

Наступну пов'язану з подіями на Донбасі резолюцію РБ ООН, яку було винесено на розгляд 29 червня 2015 р., прийняти не вдалося. Варто зазначити, що 11 членів засідання проголосували «за», 3 (Китай, Ангола та Венесуела) утрималися і лише РФ висловилося «проти». Таким чином, оскільки Росія є постійним членом РБ ООН, на документ було накладено вето. Лейтмотивом зазначеного проекту резолюції була постанова щодо заснування міжнародного трибуналу з метою здійснення судового переслідування осіб, відповідальних за злочини, пов'язані зі збитим літаком рейсу МН17 та прийняття статуту міжнародного кримінального трибуналу.

6 червня 2018 р. РБ ООН було прийнято заяву голови Ради Безпеки із засудженням порушень режиму припинення вогню на сході України та з закликом до якнайшвидшої реалізації Мінських угод. У зазначеній заяві засуджується чергове загострення бойових дій на Донбасі із застосуванням забороненої важкої зброї та висловлюється повна підтримка суверенітету й територіальної цілісності України, а також міститься заклик до виконання зобов'язань з роззброєння та негайного виведення важкого озброєння відповідно до Мінських угод.

У лютому 2015 р. ООН і уряд країни розпочали здійснення Плану гуманітарного реагування (далі – ПГР) для України. З того часу щорічно відбуваються презентації оновленого ПГР, основною метою якого є надання критично важливої гуманітарної допомоги та забезпечення захисту мільйонів жителів України які того потребують.

Однак, зазначену роботу надзвичайно ускладнює серйозний дефіцит коштів. Так, попри неодноразові заклики до збільшення фінансування, План

гуманітарного реагування на 2018 р. залишається значною мірою недофінансованим. Станом на 5 жовтня отримано лише 30% (або 56 млн дол. США) з необхідних 187 млн дол. США.

На початку жовтня 2017 р. з триденною місією Україну відвідала помічниця Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань та заступниця Координатора з питань надзвичайної допомоги Урсула Мюллер. Основною метою її візиту було бажання привернути увагу світової спільноти до людських жертв конфлікту та проблем постраждалих і переміщених осіб. Під час свого візиту вона зустрілася з ключовими представниками уряду у Києві та на місцях, а також відвідала центр компактного проживання у Святогірську (Донецька область), де спілкувалася з сім'ями, які були переміщені внаслідок конфлікту. Також У. Мюллер перетнула «лінію розмежування», щоб особисто перевірити, з якими проблемами стикаються мільйони людей в процесі її переходу.

Після завершення цієї місії помічниця Генерального секретаря провела у Нью-Йорку спеціальний брифінг для країн-членів ООН. Під час нього вона підкреслила, що постраждалі від конфлікту українці вже почали втрачати надію і відчують, що міжнародне співтовариство стало про них забувати. Водночас У. Мюллер запевнила українців, що міжнародна спільнота пам'ятає про них, і підкреслила необхідність термінового фінансування найбільш необхідних гуманітарних заходів напередодні зимового сезону. Також при цьому вона закликала всі сторони конфлікту захищати мирних жителів, критично важливу інфраструктуру (системи водо-, електро- й теплопостачання) та забезпечувати безперервний доступ гуманітарної допомоги.

На сьогодні ГКК прагне привернути загальносвітову увагу до складної ситуації на сході України ділячись історіями людей, які постраждали, та водночас захищаючи їх права, безпеку і гідність. З цією метою 28 лютого 2018 р. у Брюсселі відбулася спільна конференція Управління Єврокомісії з питань гуманітарної допомоги та кризового менеджменту й Управління ООН з координації гуманітарних справ (далі – УКГС). Учасникам конференції було надано інформацію про гуманітарні потреби та проблеми з якими зіштовхуються мільйони постраждалих від військових дій людей. Пролунав заклик до світової спільноти частіше звертати увагу саме на людський компонент збройного конфлікту. Метою конференції було також привернення уваги до термінової потреби у фінансуванні Плану гуманітарного реагування на 2018 р., для успішного виконання якого необхідно 187 мільйонів доларів США. Загалом, конференція набула значного міжнародного резонансу та привернула увагу до гуманітарних наслідків та людських втрат під час конфлікту на сході України.

Сучасна позиція Ради Європи з приводу подій на сході України та послідовна підтримка незалежності, суверенітету та територіальної цілісності нашої держави у межах міжнародно визнаних кордонів є свідченням зацікавленості цієї організації у збереженні вільної та суверенної України.

Тому дослідження підтримки суверенітету України з боку Ради Європи, трансформації форм такої підтримки є актуальним та важливим.

Ще в березні 2014 р. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) ухвалила висновок (оприлюднений 22 березня 2014 р.), яким визначено неконституційність рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим про проведення 16 березня так званого референдуму. Венеціанською комісією також визнано не сумісним із чинними нормами міжнародного права проект Федерального конституційного Закону Російської Федерації «Про внесення змін до Федерального конституційного закону про порядок прийому в Російську Федерацію та формування нового суб'єкта Російської Федерації в її складі». Коментуючи позицію Венеціанської комісії ще до оприлюднення її висновку, Федеральний міністр закордонних справ Австрії Себастьян Курц, головуючий на той час у Комітеті міністрів Ради Європи, зазначив: у комісії усвідомлюють, що голосування в Криму буде проходити в атмосфері погроз, та констатував, що для його проведення правової та демократичної основи не існує.

У рішеннях від 26 лютого, 14 і 20 березня, 3 і 16 квітня 2014 р., 17 вересня 2014 р. і 24 жовтня 2014 р. територіальну цілісність, суверенітет і незалежність України підтримав і Комітет міністрів Ради Європи (далі – КМРС). У цих рішеннях проведення «референдуму» в АРК і Севастополі визнано незаконним та засуджено рішення Президента РФ підписати угоди про прийняття АР Крим і м. Севастополь до складу Російської Федерації. КМРС підтримав Мінський протокол від 5 вересня і досягнуті домовленості від 19 вересня 2014 р. та закликав Росію вивести війська з території України й припинити будь-яке військове втручання, в тому числі незаконне ввезення вантажів військового призначення.

27 квітня 2016 р. КМРС в рамках 1254-го засідання, в якому взяв участь заступник Міністра закордонних справ України С. Кислиця, ухвалив 12-те з початку російської агресії рішення щодо ситуації в Україні. Традиційно засуджуючи незаконну анексію Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, КМРС, проте, акцентував увагу на погіршенні ситуації з правами людини в Криму та висловив глибоку стурбованість цим. Документом було констатовано (і, таким чином, офіційно визнано на міжнародному рівні) такі порушення прав людини на анексованій Росією території: обмеження свободи слова та мирних зібрань, свободи релігії та переконань, репресії проти національних меншин, зокрема, кримських татар. КМРС засудив рішення так званого верховного суду в окупованій АР Крим щодо визнання Меджлісу кримськотатарського народу екстремістською організацією та заборону його діяльності та закликав до проведення належного розслідування всіх справ стосовно порушень прав людини у відповідності до міжнародних стандартів у сфері прав людини. Підкреслюючи необхідність повного виконання Мінських домовленостей, Комітет міністрів Ради Європи вкотре закликав до звільнення усіх заручників

та незаконно затриманих осіб. Таким чином Комітет міністрів, в черговий раз підтвердивши незмінність позиції стосовно незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаних кордонів, у 2016 р. дав чітку характеристику діям РФ на анексованій території як незаконним та недемократичним, таким, що порушують не лише міжнародне право, а й засадничі демократичні принципи.

9 квітня 2014 р. Рада Європи ухвалила Резолюцію № 1988 «Останні події в Україні: виклики функціонуванню демократичних інституцій» (ухвалено 154 голосами «за», 26 – «проти», переважно представники Росії, Вірменії і Сербії, 14 – «утрималися»), якою визнано легітимність нової української влади та законність її рішень, беззаперечно засуджено дії Російської Федерації з порушення суверенітету та територіальної цілісності нашої держави та визнано незаконність березневого референдуму в АР Крим. Резолюцією заявлено, що Радою Європи не визнаються його наслідки та протизаконна анексія Росією Кримського півострова, здійснена внаслідок російської військової агресії, які визнано «очевидним порушенням норм міжнародного права, в тому числі положень Статуту ООН, Гельсінського акту ОБСЄ та Статуту й основних правил Ради Європи». Референдум прямо кваліфіковано таким, що суперечить як кримській, так і українській Конституціям, результати голосування на кримському референдумі і приєднання півострова до Росії оголошено «такими, що не мають юридичної сили» і не визнаними Радою Європи. Дії Росії названі «агресією» проти України. Асамблеєю констатовано, що «жоден з аргументів, які використовує Росія для виправдання своїх дій [в Україні], не базується на правдивих фактах і доказах». Поправкою до цієї ж резолюції ПАРС переважною більшістю голосів (140 – «за», 32 – «проти», 9 – «утрималися») закликала до негайного виведення російських військ з Криму у зв'язку з денонсації Росією договорів, укладених 1997 р. щодо розміщеного в Криму Чорноморського флоту.

Наступного дня, 10 квітня 2014 р., було прийнято Резолюцію ПАРС «Перегляд по суті попередньо затверджених повноважень російської делегації», відповідно до якої делегація РФ була тимчасово позбавлена права голосу в Асамблеї, права бути представленою в її керівних органах і брати участь у спостережних місіях. Основою для цього було названо анексію Кримського півострова, наступну погрозу втручання у внутрішні справи України. Асамблея залишила за собою право зупинити повноваження делегації Російської Федерації, якщо остання не піде на деескалацію ситуації і не анулює анексію Кримського півострова до січня 2015 р. Документ прийнятий голосами 145 депутатів, 21 виступив проти, 22 утрималися.

27 січня 2015 р. схвалено Резолюцію ПАРС № 2028 «Гуманітарне становище українських біженців і переміщених осіб», якою наголошено, що виправити гуманітарну ситуацію може тільки політичне рішення на основі дотримання територіальної цілісності, незалежності і суверенітету України. Разом з рекомендаціями, зорієнтованими передусім на забезпечення прав і

потреб осіб, змушених покинути власні домівки та власність через анексію Кримського півострова і дії підтримуваних РФ терористичних угруповань на території Донецької і Луганської областей, ПАРЕ закликала до впровадження Мінських домовленостей усіма їх сторонами, в тому числі й Російською Федерацією, до того ж закликала Росію припинити дестабілізацію ситуації в нашій державі і військову допомогу незаконним збройним формуванням. В цій резолюції міститься також заклик до негайного звільнення полонених громадян нашої держави, котрі незаконним чином утримуються в місцях позбавлення волі на території РФ. Тобто, резолюція зафіксувала факт допомоги незаконним збройним формуванням з боку Росії, що створює ґрунт до визнання Росії в подальшому країною, яка підтримує тероризм.

Дію санкцій, накладених у квітні 2014 р. на державу-агресора до 2015 р. ПАРЕ подовжила ухваленням Резолюції № 2034 «Оскарження незатверджених повноважень делегації Російської Федерації у Парламентській асамблеї Ради Європи по суті» від 28 січня 2015 р., додавши до списку нові обмеження. Текст резолюції містить велику кількість вимог до Російської Федерації, зокрема, спинити ескалацію насильства на сході нашої держави, вивести військову техніку та формування з території Української держави. Містить документ і новації у порівнянні з попередніми: визнання ключової деструктивної ролі РФ на Донбасі та вимоги щодо розв'язання заморожених конфліктних ситуацій у інших сусідніх з Росією країнах – Грузії та Молдові. У резолюції також міститься різке засудження дій бойовиків, обстрілу Маріуполя, декларованого РФ бажання не виконувати Мінські домовленості, та окремо наголошено на проблемах кримських татар в Криму.

У рамках зимової сесії 23 січня 2018 р. ПАРЕ проголосувала за резолюцію «Гуманітарні наслідки війни в Україні», яку підготував депутат від Литви Егідіус Варейкіс (з 66 депутатів, які взяли участь в голосуванні, 56 – за, 10 – утрималися). «Асамблея закликає російську владу припинити всю фінансову та військову підтримку, надану незаконним збройним угрупованням в Донецькій та Луганській областях, припинити визнавати їхні паспорти та інші документи, включаючи рішення суду та документи, які підтверджують право на нерухомість, видані на території, підконтрольній незаконним збройним угрупованням в Луганській та Донецькій областях», – йдеться в резолюції. ПАРЕ також закликала Росію гарантувати повагу прав людини та безпеку всіх людей, які живуть в анексованому Криму, зняти заборону на Меджліс кримськотатарського народу і заборону на в'їзд кримськотатарським лідерам, звільнити всіх українських в'язнів, гарантувати доступ для міжнародних організацій до Криму. Водночас ПАРЕ вимагає від Москви припинити політику «переміщення населення» в анексованому Криму.

26 червня 2018 р. підтримано резолюцію під назвою «Загрози для життя і здоров'я українських в'язнів у Російській Федерації та окупованому Криму», проект якої підготував глава литовської делегації в Асамблеї, член

ЄНП Емануеліс Зінгеріс. Резолюція закликає Російську Федерацію негайно звільнити всіх українців, затриманих у Росії та в Криму на підставі сфабрикованих та політично мотивованих обвинувачень. Відзначається, що таких ув'язнених сукупно – понад 70. До часу їхнього звільнення резолюція вимагає поважати права затриманих, зокрема, що стосується «заборони тортур та негуманного чи принизливого ставлення чи покарання та забезпечення права на доступ до необхідної медичної допомоги». Документ також закликає утриматися від примусового годування Олега Сенцова чи будь-кого з інших затриманих, окрім того випадку, якщо це буде необхідно для порятунку їхнього життя, загалом забезпечити доступ для моніторингу стану здоров'я та умов утримання в'язнів для міжнародних спостерігачів, у тому числі для Європейського комітету із запобігання тортурам та нелюдському і принизливому ставленню чи покаранню, Міжнародному комітету Червоного хреста та українському омбудсмену.

Нарешті, 27 листопада 2018 р. на засіданні КМРЄ було обговорено російську агресію щодо українських військових у Керченській протоці. Участь в обговоренні взяла безпрецедентно велика кількість делегацій. Жодна держава не підтримала позицію Росії. Абсолютна більшість виступів містила відкриту підтримку позиції України. Країни – члени комітету висунули вимогу до РФ поважати міжнародне право і забезпечити вільну навігацію в Керченській протоці, а також засудили застосування Росією сили, закликали російську сторону до негайного і безумовного звільнення українських моряків і повернення кораблів України.

ВИСНОВКИ

Аналіз комплексу проблем, пов'язаних із дослідженням міжнародних аспектів інтеграції Донбасу і Криму, дозволив узагальнити наступні висновки.

Досягнувши своєї стратегічної мети, Федеративна Республіка Німеччина виступає дієвим континентальним чинником у формуванні системи постконфронтаційних відносин в Європі та у світі в цілому. Потужність і соціально-політична привабливість ФРН, на засадах якої розвивається об'єднана Німеччина, стала відповідним природним центром і каталізатором мирного європейського устрою.

Врегулювання міжнародно-політичних аспектів німецького об'єднання відбулося в ході складного політико-дипломатичного процесу та змагання сторін, що завершилося досягненням консенсусу зацікавлених держав і міжнародних організацій. У цілому на вирішення зовнішніх аспектів об'єднання ФРН і НДР та Західного Берліна дієво впливали процеси німецько-німецького зближення, яке було вирішальним динамічним чинником пошуку узгодженості міжнародно-політичних меж, форм, засобів і термінів німецького єднання. Взаємодія всіх зацікавлених сторін уможливила політико-дипломатичне узгодження доволі гострих та чутливих проблем довоєнної епохи. Результатом переговорів стало формування засад нового міжнародно-політичного розвитку на континенті, подолання воєнно-політичного протистояння Схід-Захід. Виграли всі учасники, весь континент, а Західна Німеччина добилася стратегічної мети – державної єдності нації. На користь ФРН спрацював фундаментальний принцип міжнародної політики, який сформулював свого часу Клаузевіц, що зовнішньополітичні задачі досяжні тоді, коли вони відповідають наявним матеріальним засобам і ресурсам та міжнародним умовам, які прийнятні для країни.

Пакетний підхід до проблем, зумовлених об'єднанням Німеччини, став проявом конструктивізму і нових можливостей всіх учасників. Нові підходи сторін сприяли нарощуванню кроків на шляху відмови від біполярної політичної стратегії країн континенту і двох наддержав, оновленню політичних процесів у Європі. Результативний пошук узгодженої позиції німецьких держав і трьох західних держав-переможниць, відсутність чіткої і вираженої позиції СРСР, яка відповідала б співвідношенню власних і союзницьких можливостей та брак дипломатичного мистецтва призвели до прийняття загалом західної концепції врегулювання. Все це суттєво послаблювало вплив СРСР на вирішення ключових воєнно-політичних питань європейського політичного розвитку.

Боннська дипломатія, ґрунтуючись на нових засадах, досягла стратегічної мети, застосовуючи різні форми і методи діяльності, вона виявила максимально можливу наполегливість і зважену тактику. У той же час відбувалося і втручання західнонімецьких політиків, але мирне, у політичні процеси в НДР. Це особливо було відчутним у передвибірчих

митінгах, маніфестаціях, воно відбивалося інформаційним тиском тощо, коли йшла підготовка до березневих 1990 р. виборів до Народної палати (парламенту) НДР. Проте, це все відбувалося без застосування воєнної сили чи силових засобів. Західнонімецькі урядові кола в тих умовах реально ігнорували вимоги міжнародного права. Становлення об'єднаної ФРН було відбиттям нових політичних реалій на континенті та одночасно сприяло зростанню значних геополітичних змін у Європі і світі.

Досвід Італії демонструє, що провідними причинами виникнення й підживлення сепаратизму є, передусім, нерівномірність економічного розвитку регіонів країни, незавершеність націєтворення в державі й відповідна слабкість національної ідентичності в порівнянні з регіональними та етнічними ідентичностями.

Економічні чинники сепаратизму є не єдиними і далеко не завжди визначальними в поширенні сепаратистських настроїв і рівні підтримки сепаратистських сил. Їх поява й популярність не має прямої залежності від рівня економічного розвитку й добробуту населення регіону. Хоча нерівномірність економічного розвитку регіонів у межах однієї держави в цілому провокує й підживлює сепаратизм у регіонах.

Для поширення сепаратистських ідей і настроїв не меншими за значущістю, ніж економічні, є історико-культурні, ціннісно-світоглядні, етнічні й мовні чинники. Можливість мінімізації їх впливу пов'язана з культурною і мовною політикою держави і, певною мірою, з виваженою політикою історичної пам'яті, спрямованої на формування єдиної багатоетнічної нації. Мовна політика, як засвідчує італійський досвід, дає позитивні наслідки за умов законодавчої і фінансової підтримки функціонування локальних мов у регіонах, однак ця позитивність є обмеженою за відсутності відповідної культурної політики (та одного з її визначальних складників – політики історичної пам'яті) і цілеспрямованого формування спільних на всьому державному просторі ціннісних основ суспільного життя.

У сучасній Європі явище сепаратизму виступає як загроза територіальній цілісності відносно небагатьох держав включаючи Іспанію, Велику Британію та меншою мірою – Бельгію. Проте, лише в Іспанії каталонський рух за незалежність став причиною гострої й довготривалої конституційної кризи. Мета лідерів сепаратистського руху Каталонії полягає в тому, аби за допомогою мирної агітації та різних протестних акцій змусити уряд Іспанії погодитися на проведення каталонського регіонального референдуму про незалежність. Головний політичний аргумент каталонських сепаратистів полягає в тому, що населення Каталонії впродовж декількох проведених поспіль у 2012, 2015 та 2017 рр. позачергових виборів до парламенту автономії висловлювало підтримку партіям, які виступають за незалежність автономного регіону.

Головні аргументи центральної влади Іспанії ґрунтуються на положеннях іспанської конституції, яка заперечує можливість відокремлення

провінцій чи автономних регіонів. Прибічники збереження єдності Іспанії апелюють до очевидного факту, що населення Каталонії не має єдності у питанні про відокремлення. Хоча на трьох останніх виборах до парламенту автономії сепаратисти діставали абсолютну більшість депутатських місць, що давало їм змогу сформувати місцевий уряд. Проте, їм жодного разу не вдалося отримати абсолютну більшість (понад 50%) голосів на виборах, які проводяться за пропорційною виборчою системою.

Специфіка «правил гри» суттєво впливає на розстановку сил, зокрема на тактику і методи сторін. Адже допоки опоненти дотримуються мирних і ненасильницьких методів, уряд Іспанії не може застосувати проти діячів каталонського сепаратистського руху масштабні силові репресії на кшталт масових превентивних арештів чи введення до автономії військових контингентів. Агітація за незалежність під кримінальну відповідальність практично не підпадає. Арешти мають виконуватися лише в суворій відповідності до судових приписів, так само як і висунення звинувачень проти конкретних осіб. Таким чином, центральна влада може утримати автономію у складі держави суто мирними засобами, оскільки надмірне використання сили викличе осуд не тільки з боку правозахисників та європейської преси, але й може перехилити шальки терезів на користь прибічників відокремлення.

В політико-правовому просторі ЄС суттєве значення мають специфіка сучасної європейської ментальності та демократичної культури. Це дістає вияв у тому, що за проведення референдуму в Каталонії виступали не тільки сепаратисти, але й певна частина противників відокремлення, наприклад, ліва партія «Подемос», що є третьою силою в іспанському парламенті. Прибічники демократичного розв'язання проблеми вважають, що при потужній агітації проти відокремлення та отримання від сепаратистів публічного зобов'язання припинити кампанію за вихід Каталонії зі складу Іспанії в разі програшу на «законному» референдумі, уряд має погодитися на його проведення.

Велика Британія є першою державою, яка робить такий неоднозначний крок, як вихід із ЄС. Такий підхід Лондона, безсумнівно, дасться взнаки не тільки у європейських міжнародних справах, а і у зміні глобальних конфігурацій в політиці, економіці, фінансах, культурі. Цей крок, неодмінно, що позначиться на внутрішній політиці та геополітиці самої Великої Британії, спроможний призвести до розколу її на декілька незалежних держав.

Практичний досвід країн Південно-Східної Європи доводить, що балканська модель політики пам'яті виявилася доволі ефективною з точки зору державного будівництва та збереження національної єдності. Відповідно, українська держава потребує розробки комплексної стратегії розвитку політики пам'яті, залучення науковців та громадськості до обговорення найнагальніших проблем національного наративу.

Як відомо, внаслідок війн і конфліктів, що спалахують в одних країнах, відлуння відчувається далеко за їх межами і, не в останню чергу, це відбивається на творах мистецтва, культурних цінностях. Актуальним залишається питання поліпшення захисту культурних цінностей, запобігання їх вивезення за кордон, продажу або навіть знищення під час та у наслідок війн і збройних конфліктів. Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни - це складові, які і сьогодні з новою силою сколихують людство. Нині актуальною видається проблема захисту і збереження української культурної спадщини й тим самим недопущення послаблення захисту європейської.

Визначення обсягу, спрямованості та часу реалізації санкцій як форми міжнародного примусу з метою досягнення бажаної мети передбачає низку проблем. Важко провести межу між економічними санкціями та вкрай дотичними до них економічним бойкотом, блокадою, ембарго на поставку (в тому числі зброї), економічними обмеженнями, економічною дипломатією, економічним примусом тощо. Складно зробити розмежування між санкціями та протекціоністськими заходами, що можуть набувати характеру справжніх торговельних війн як і оцінити отриманий від застосування санкцій кінцевий ефект. Часто наслідки від застосування санкцій до одних держав, можуть негативно спрацювати зовсім в іншому регіоні, держави якого не причетні до порушення міжнародної безпеки. На міжнародному рівні прийняття відповідних (санкційних) резолюцій ООН неможливе без погодження членів Ради Безпеки, які мають можливість уникати прийняття рішень проголосованих міжнародною спільнотою на терені організації.

Нерідко не до кінця продумане застосування санкцій призводить до протилежних наслідків, а саме консолідації населення, для якого владою розігрується спектакль зовнішньої загрози тиранічному режиму (наприклад, у Росії), що породжує скепсис стосовно ефективності застосування, насамперед, економічних санкцій як таких. До випадків, коли недостатньо виважена санкційна політика призводить до наслідків, що суперечать очікуванням, слід віднести і те, що санкційний тиск на Білорусь призвів до зближення режиму О.Лукашенко з Москвою. Наслідки від застосування санкцій до одних держав, можуть негативно спрацювати зовсім в іншому регіоні.

ООН неодноразово стикалась із ситуацією, коли масштаб втрат, заподіяних санкціями іде врозріз з фундаментальною гуманітарною місією цієї організації. Наприклад, експерти відзначають, що накладання США нафтового ембарго на Венесуелу (а це питання активно обговорювалося в Конгресі) негайно призведе до її дефолту та падіння режиму Н.Мадуро, але боляче вдарить по самих США, які імпортують з Венесуели нафту.

Необхідно констатувати, що у боротьбі за прощтовхування санкцій через Раду Безпеки або, навпаки, через гальмування цієї процедури держави під високими гаслами щодо порятунку світу від небезпеки ядерної катастрофи, боротьби зі світовим ісламським тероризмом, необхідності

побудови демократії у країнах Близького Сходу тощо, насправді передусім переслідували власні економічні та геополітичні інтереси, що мають мало спільного з офіційно проголошеними благами намірами.

Варто враховувати, що Росія є незручним об'єктом для застосування санкцій. Адже, насамперед, ця держава володіє успадкованим від СРСР, як мінімум, другим за потужністю ядерним потенціалом, відповідними технологіями виробництва ядерної зброї та засобів її доставки. Усвідомлюючи важливість вищезгаданого чинника для впливу на західні еліти, керівництво Росії витрачає велику частину бюджету на модернізацію своїх збройних сил, і, передусім, ядерної тріади. Можна стверджувати, що лише жорсткі санкції можуть стати загрозою для путінського режиму. До таких заходів слід віднести заборону експорту російських вуглеців, а також відключення Росії від системи міжбанківських фінансових телекомунікацій – SWIFT. Водночас, через небажання доводити Росію до економічного колапсу, фахівці передбачають, що ймовірність відключення Росії від SWIFT досить невисока.

Конфлікти навколо накладання санкцій на Іран між США, Росією, ЄС та Китаєм за багатьма параметрами дотичні до тих, що виникли внаслідок російської агресії проти України: високі ідеали боротьби за мир і гранично прагматичні, часто не афішовані, приватні бізнесові інтереси, що ніяк не сприяє швидкому припиненню війни на Сході України. Однак, до останнього часу такий політичний та економічний утилітаризм Заходу давав Росії можливість мінімізувати негативний ефект від застосовуваних проти неї міжнародних санкцій.

Практично ніколи у попередній історії реалізація санкційної стратегії не була послідовною, через те, що цьому заважали бізнес-інтереси і саме тому видається закономірним, що, зазвичай, лише пряме військове втручання регіональних або ооновських сил особливого призначення або його загроза, дозволяла досягти поставлених цілей. Все це так чи інакше також є свідченням неефективності попереднього застосування санкцій.

Необхідно визнати, що ефективність санкційних заходів суттєво знижується через низку складних обставин. Йдеться про відсутність єдності між США та ЄС з питання продовження економічної блокади Росії, прив'язку теми зняття санкцій до імплементації так званих Мінських угод, які насправді дозволяють перетворити так звані незалежні Донецьку та Луганську республіки на постійні вогнища антиукраїнського сепаратизму.

Існують тривожні симптоми у ставленні Заходу власне до України. Наприклад, залишається відкритим питання забезпечення ефективності контролю за реалізацією санкцій проти російського агресора. Не є корисним для припинення воєнних дій запізнілість реакції на агресивно експансіоністські акції Росії проти України. На тлі загальних декларацій про всебічну підтримку України у її справедливій боротьбі проти окупанта, багато дипломатичних та економічних акцій наших «союзників» все ще виглядають вкрай слабкими та непослідовними.

Не може не викликати здивування те, що найменш болючі санкції були накладені на РФ саме за окупацію Криму, тобто за порушення територіальної цілісності України. При тому, що саме США та Британія як безпосередні учасники Будапештської угоди мали виступати головними гарантами захисту нашої держави від будь-якої зовнішньої агресії в обмін на відмову нею від фактично третього в світі ядерного потенціалу (включаючи засоби його доставки). Аналіз свідчить, що будь-які санкції, які є лише, часто запізнілою, реакцією на небезпечну для світової спільноти поведінку завжди менш ефективні за випереджуючу оцінку та попереджуючі дії щодо порушника.

За продовження існування взаємної інтегрованості економік України та Росії й обмеженості експортного потенціалу нашої країни на інших зовнішніх ринках зовнішня торгівля зберігається у достатньо великому обсязі (навіть за офіційними даними в 2018 році імпорт з Росії, насамперед, енергоносіїв в тому числі й для ядерних електростанцій збільшився), а також вона тримає перше місце з інвестицій в нашу економіку та фінанси. Не можна не враховувати і кількість українських заробітчан в Росії, число яких складає близько 2,1 млн. осіб. А це означає, що економічні санкції, що накладаються на нашого вимушеного торгівельного партнера, також достатньо болюче б'ють і по Україні. Теж саме стосується і майбутніх взаємних санкцій, які готують одна проти одної Росія та Україна.

Відтак, можна стверджувати, що наслідки застосування, особливо економічних санкцій, проти країни порушника існуючої міжнародної системи безпеки часто є недостатньо ефективними, завжди неоднозначними й погано прогнозованими з точки зору отримання бажаного ефекту.

Від початку анексії Криму до нині українській дипломатії вдалося в основному забезпечити координацію основних міжнародних організацій, передусім США спільно з ЄС та НАТО у їхніх діях у протидії анексії Криму. США стали центральною ланкою такого міжнародного союзу. Фактично створена трансатлантична коаліція, яка стала ядром у мобілізації потенціалу світової спільноти у протидії анексії Криму.

У найважливіших документах США, Євросоюзу та НАТО не допущено фіксування анексії Криму як доконаного факту. Зафіксовано терміни «спроба анексії», «намагання анексії». Це дозволяє значно посилити зусилля міжнародної спільноти проти анексії Криму, вивести їх на якісно новий рівень. Документ США, «Кримська декларація», яку одностайно підтримали ЄС та НАТО, дозволяє оголосити державною, або міждержавною, у форматі ЄС та НАТО, політику довічного невизнання нелегальної анексії Криму.

Агресія РФ проти України, яка призвела до війни на Донбасі, має глобальні наслідки та накладає відбиток на сучасний світовий порядок. Війна на сході України стала поштовхом до серйозних суперечок, які постали між глобальними акторами (США, ЄС, РФ, КНР) та регіонами. Внаслідок агресивної політики РФ щодо України відбулось нівелювання базових принципів міжнародного права та інститутів міжнародної безпеки.

Включення міжнародної спільноти до спроб врегулювання ситуації, яка виникла на сході України на ранніх етапах ескалації конфлікту, виявило солідарність дій у вирішенні посталої проблеми, зокрема, через формат Мінських домовленостей. Підписання Мінських угод сприяло крокам на шляху модернізації української армії та дало можливість врятувати тисячі життів мешканців Донбасу та українських військових, однак, здебільшого невиконання пунктів Мінська-2 засвідчує про його недостатню ефективність та необхідність зміни такого формату.

Дискусії, які тривають в Раді Безпеки ООН з розв'язання української кризи, наразі є безрезультатними з огляду на застосування Росією права вето або ігнорування рішень міжнародних інституцій. Проблема зміни правил прийняття рішень РБ ООН триває досить довгий час, але у ситуації, коли одним із постійних членів ООН є держава-агресор і порушник міжнародних правил, потребує невідкладного вирішення. Нині за результатами обговорення на Генасамблеях ООН збройної агресії Росії проти України не було прийнято жодних конкретних рішень, що вказує на недостатність швидкого реагування міжнародної спільноти на сучасні безпекові виклики.

ОБСС, яка почала свою роботу на сході України на ранніх етапах розгортання конфлікту, не повністю виконує завдання, які передбачені мандатом її місії. Тим не менше, звіти місії ОБСС мають неоціненне значення, зокрема, як джерело фактів постачання російської зброї, найманців і бойовиків з території Росії для підтримки російських збройних формувань на сході України.

Оскільки Україна не є членом НАТО, у протистоянні російській військовій агресії вона не отримала безпосередньої військової підтримки цієї організації, натомість актуалізувався розвиток їх співробітництва у невійськовому вимірі. Розвиваючи таку співпрацю з НАТО, країна отримує потужну міжнародну підтримку та наближається до стандартів Альянсу.

Міжнародні санкції, які почали запроваджувати країни світу до РФ з початком її агресії щодо України виявились дієвим механізмом здійснення тиску на порушника міжнародного порядку. Вплив на Росію через санкційні обмеження є процесом досить тривалим і не одномоментним, здебільшого дієвим, тому вартим подальшого застосування.

Нинішня міжнародна підтримка України світовою спільнотою є досить дієвою та ефективною. Водночас вона наразі не передбачає військового втручання, а саме введення миротворчого контингенту ООН задля стабілізації ситуації на її сході.

З кожним новим ухваленим ПАРС документом охоплюється усе ширше й ширше коло проблем, виниклих внаслідок російської агресії, даються більш деталізовані визначення й рекомендації, формулювання, в яких дається оцінка подіям на Сході України та в Криму дедалі більш чітко констатують порушення Росією міжнародного права й демократичних та гуманістичних принципів. З кожним наступним ухваленим документом усе чіткіше й повніше визначаються сфери, розкриваються форми, методи й механізми

здійснення цих порушень. Таким чином створюється правова база для подальшого і дієвішого захисту не лише України, а й Європейської і навіть міжнародної спільноти від Російської Федерації, що проводить агресивну політику і своїм безпрецедентним нехтуванням і порушенням норм і принципів міжнародного права дедалі більше загрожує світовому співтовариству.

Особлива увага в діяльності Ради Європи щодо підтримки України під час військової агресії Російської Федерації приділяється таким питанням як порушення прав людини, обмеження свободи слова та мирних зібрань, свободи релігії та переконань, репресії проти національних меншин, зокрема, кримських татар, виступає на захист прав людини в Криму, припинення російських репресій та деокупації півострова.

Установи системи ООН є провідними ланками у мережі розповсюдження гуманітарної допомоги серед жителів конфліктних регіонів Донбасу та внутрішньо переміщених осіб. Вони систематично надають матеріальну та фінансову допомогу постраждалим від військового конфлікту, проводять інформаційну та культурно-освітню роботу. Разом з тим, повноцінна та широкомасштабна гуманітарна діяльність інституцій ООН фактично унеможлиблюється недостатнім фінансуванням. Зокрема, у 2018 році їхні відповідні потреби забезпечено лише на третину.

Незважаючи на досить активну співпрацю ООН з керівництвом України, все ж існують певні складнощі, розв'язання яких потребує двобічних зусиль. Зокрема, це стосується питання отримання виплат внутрішньо переміщеними особами, специфіки перетину «лінії розмежування» тощо.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вивчення та узагальнення загальноєвропейської практики щодо протидії сепаратизму у контексті боротьби Української держави за повернення анексованих та окупованих територій дозволяє висунути положення та рекомендації, які можуть бути затребуваними органами державної влади України.

1. Українській державі, її дипломатії слід досить ретельно поставитися до вивчення і врахування історичної практики повосенної Німеччини з подолання розколу і дводержавності німецької нації для вирішення проблем і викликів, які вже протяжний час стоять перед країною і суспільством. Досвід політико-дипломатичного розв'язання здавалося б застарілої повосенної проблеми розколу Німеччини і німецької нації можуть і повинні певним чином прислужитися сучасній Україні та міжнародним учасникам у досягненні миру та національної єдності на нашій землі. Виведенні уроки із того по-своєму складного повосенного спадку, як і практика врахування інтересів сторін та шляхів досягнення компромісів з багатьох життєво важливих проблем на ґрунті неконфронтаційної стратегії спроможні бути не лише затребуваними, але й доволі корисними для вирішення кровотокаючих проблем і творення майбутнього України.

Тогочасні проблеми щодо узгодження підходів різних держав, які були учасниками переговорного процесу, стосувалися погодження умов мирної зміни кордонів за одночасного зміцнення стабільності та довіри в оновленій Європі. Завданню зміцнення довіри сторін прислужилися: парадигма неконфронтаційної системи відносин на континенті, трансформація концептуальних підходів провідних акторів, зокрема радянського керівництва. То ж нинішні проблеми і виклики співмірні з тогочасними, які були успішно розв'язані у площині творення нової Європи, коли довіра та стратегія неконфронтаційного розвитку взяли гору у політиці кожного учасника переговорного процесу та в цілому всіх держав континенту.

2. У протидії регіональному сепаратизму ключовим завданням є налагодження у всіх регіонах країни потужної інформації політики і пропаганди, спрямованої на поширення і зміцнення європейської системи цінностей і формування загальнонаціональної (багатоетнічної) ідентичності засобами історичної освіти з широким використанням символічних можливостей української національної культури.

3. Слід відзначити високий конфліктний потенціал і так званих «війн пам'яті» та наголосити на небезпеці їх трансформації в повноцінний міждержавний конфлікт. Відповідно, видається доцільним уникати подібних протистоянь. Створення міжурядових комісій, програм наукової співпраці фахівців гуманітарного профілю, розробка спільних підручників історії можуть стати важливими кроками на шляху до міжнародного примирення.

4. Попри те, що внутрішньополітичні обставини та міжнародне становище України та країн Балканського півострова суттєво відрізняється, їх досвід переконливо демонструє складність вирішення проблем політики пам'яті. Стратегія розвитку державної історичної політики має бути розрахована на десятиліття і не варто очікувати на швидкий результат.

5. Створення умов для формування загальнонаціональної української політичної та культурної ідентичності за допомогою відповідної політики пам'яті та протидія ворожій пропаганді має стати пріоритетом для українського уряду.

6. Активізувати роботу українського керівництва та дипломатії над реалістичною стратегією деокупації Криму всередині нашої держави, що розширить потенціал напрямів співпраці України з міжнародною спільнотою.

7. Продовжуючи співпрацювати із трансатлантичною спільнотою у форматі її колективних структур та із її провідними країнами-лідерами (США, Німеччиною, Великою Британією, Францією) щодо питання анексованого Криму, важливо також задіяти країни Центральної та Центрально-Південної Європи.

8. Слушним може стати створення механізму постійної співпраці проти агресивних дій Росії з тими пострадянськими державами, що зазнали прямих територіальних втрат від ворожих дій РФ (наприклад, Грузією). Доцільно активізувати діяльність України в Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, щоб забезпечити її голос і можливості в протидії анексії Криму.

9. Не можна недооцінювати значення роботи України та її дипломатії в опрацюванні оптимальних моделей створення Балто-Чорноморсько-Адріатичного союзу, який міг би стати серйозним союзником у боротьбі за реінтеграцію Криму до України. Робота в цьому напрямку має передбачати пошуки спільного бачення такого союзу і продовження наповнення форм співпраці зацікавлених країн глибшим змістом.

10. Незважаючи на певні кроки, зроблені у напрямку мобілізації світової ісламської спільноти, Україна доки не приєдналася як спостерігач до Організації ісламської співпраці з тим, щоб використати її потенціал у боротьбі за повернення Криму та захист прав кримськотатарського народу. Центральною країною у просторі ісламського світу під кутом боротьби за реінтеграцію Криму є Туреччина. Особливого значення у приверненні Туреччини до активної боротьби проти російської анексії Криму набуває кримськотатарський чинник.

11. Доцільним має бути посилення дипломатичних місій України за кордоном та забезпечення їх якісним інформаційним матеріалом для роз'яснення та поширення об'єктивної інформації щодо безпекової ситуації в нашій державі. Результатом чого має стати поглиблення та інтенсифікація співробітництва з різноманітними суб'єктами міжнародних відносин задля пришвидшення налагодження мирного процесу на сході України (першочергово – залучення миротворчого контингенту ООН).

12. Слід домогтися своєчасного реагування вітчизняної спільноти (включно з владними, безпековими структурами, науковими, громадськими організаціями, волонтерськими рухами тощо) на ініціативи міжнародного співтовариства з пропозицій щодо врегулювання ситуації на сході України, зокрема через вироблення та дотримання єдиної безпекової стратегії.

13. У зв'язку з тим, що війна на сході України має чітко виражений гібридний характер, основою якої є інформаційна складова, необхідно захистити інформаційний простір нашої держави. Доречним має стати застосування успішного досвіду та знань спеціалістів провідних країн світу у цій царині.

14. Доцільно максимально використовувати досвід інших держав світу у боротьбі з сепаратизмом та тероризмом, а також впроваджувати його здобутки з урахуванням можливостей та реалій України.

15. Надто важливою постає задача чіткого виконання зобов'язань України перед міжнародними партнерами та подолання внутрішніх проблем. В числі останніх – боротьба з корупцією, реформування судочинної та правоохоронної систем тощо. Все це неодмінно сприятиме посиленню підтримки та допомоги світової спільноти у відновленні суверенітету України.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кудряченко А. І., д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України, директор Інституту (вступ, 1.1., висновки, рекомендації).

Швед В. О., к.і.н., доцент, завідувач відділу (вступ, 2.3., висновки).

Солошенко В. В., к.і.н., доцент, заступник директора з наукової роботи (2.1., висновки, рекомендації).

Самойленко С. Г., к.і.н., заступник директора Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України (1.1., висновки, рекомендації).

Зернецька О. В., д.політ.н., професор, завідувач відділу (1.4.).

Толстов С. В., к.і.н., доцент, завідувач відділу (1.3.).

Метельова Т. О., к.філос.н., доцент, провідний науковий співробітник (1.2.).

Розумюк В. М., к.політ.н., с.н.с., провідний науковий співробітник (1.5.).

Шморгун О. О., к.філос.н., доцент, провідний науковий співробітник (2.2.).

Лакішик Д. М., к.і.н., с.н.с., старший науковий співробітник (2.3.).

Фощан Я. І., к.і.н., науковий співробітник (2.4.).

Васильців О. О., молодший науковий співробітник (2.4.).